

**PEMIKIRAN DAN PERJUANGAN POLITIK:
DR BURHANUDDIN AL - HELMI**
Thought and Political Struggle: Dr Burhanuddin Al-Helmi

ZABIDIN HAJI ISMAIL
zabidinismail@yahoo.com
Institut Peradaban Melayu
Universiti Pendidikan Sultan Idris

ABSTRAK

Dr Burhanuddin Al Helmi adalah seorang tokoh politik Melayu yang berkecimpung di arena politik negara ini selama lebih kurang tiga puluh tahun (1930-1960). Dalam jangkamasa yang agak panjang itu, beliau telah menganggotai KMM (Kesatuan Melayu Muda), memimpin KRIS (Kesatuan Rakyat Indonesia Semenanjung), PKMM (Parti Kebangsaan Melayu Malaya) dan Pusat Tenaga Rakyat – *All Malaya Council for Joint Action* (PUTERA-AMCJA), menganjurkan penubuhan Parti Rakyat Malaya (PRM) dan akhirnya memimpin Parti Islam Se Malaysia (PAS). Di samping bergerak aktif dalam arus perdana kebangkitan semangat kebangsaan, beliau turut mengemukakan pemikiran politik bertemakan *Falsafah Kebangsaan Melayu* (FKM) dengan bermatlamatkan *Melayu Raya* iaitu menubuhkan sebuah negara Melayu yang besar. Kajian ini meliputi analisis mengenai pemikiran dan perjuangan politik beliau dalam sejarah politik di Malaysia. Kerangka idealisme beliau seperti *nasionalisme Melayu*, *Hubb al-watan Min al-‘Iman* dan *konsep Melayu Raya* akan ditinjau secara ilmiah melalui kaedah penyelidikan keperpustakaan. Apakah idealisme ini masih relevan untuk dijadikan model perjuangan politik masa kini dan akan datang? Perbincangan juga ditumpukan kenapakah Dr Burhanuddin memilih *platform* gerakan kiri yang dianggap radikal dalam proses penyemaian dan penyebaran idealisme tersebut. Justeru terdapat tiga faktor utama mengapa dan kenapa beliau bertindak demikian iaitu: *I) organisasi politik kiri mempunyai sayap Islam ii) gerakan kanan tidak memiliki semangat nasionalisme Melayu iii) atas pelawaan atau undangan untuk memimpin*. Namun demikian, idealisme beliau tidak dapat diterima secara holistik di Tanah Melayu kerana dua sebab utama iaitu: *I) tahap pemikiran masyarakat khususnya golongan marhaen ketika itu tidak mampu menilai pemikiran Dr Burhanuddin ii) golongan elit / nasionalis Melayu kanan yang mempunyai pengaruh di kalangan massa tidak tertarik terhadap idealisme itu dan menyusun strategi melemahkan gerakan nasionalisme Dr Burhanuddin dengan berbagai cara*. Walau bagaimanapun ketrampilan Dr Burhanuddin dalam melahirkan idealisme politik wajar mendapat sanjungan daripada bangsanya sendiri.

Kata Kunci: Dr Burhanuddin Al Helmi, pejuang politik, falsafah kebangsaan Melayu, pemikiran politik, nasionalis sayap kiri

ABSTRACT

Dr Burhanuddin Al Helmi was a Malay political leader whom involved in the history of Malaysian politic for about thirty years (1930-1960). In that term he is a member Kesatuan Melayu Muda (KMM), led the Kesatuan Rakyat Indonesia Semenanjung (KRIS), president Parti Kebangsaan Melayu Malaya (PKMM) and Pusat Tenaga Rakyat - All Malaya Council for Joint Action (PUTERA-AMCJA), establish of Parti Rakyat Malaya (PRM) and eventually to lead Parti Islam Se Malaysia (PAS). Besides active in mainstream resurgence of nationalism, he also forward the political thought which called as Malay National Philosophy (Falsafah Kebangsaan Melayu) with the aim of establishing a nation state of Malay as Melayu Raya. This study includes an analysis of his thought and political struggle in the history of politics in Malaysia. His idealism such as Malay nationalism, Hubb al-Watan al-‘Iman Min and Melayu Raya concepts will be reviewed through scientific research methods. Discussion also focused why Dr Burhanuddin choose left platform in spreading his idealism. Thus there are three main factors why he did that, namely: i) the organization has a left-wing political Islam ii) right wing movement does not have the spirit of Malay nationalism iii)

the invitation to lead. Unfortunately, his idealism did not accepted in a holistic manner in Malaya for two main reasons, such as: i) the level of people's minds especially the community marhaen unable to assess idealism ii) the right wing nationalist try to weaken the Dr Burhanuddin's idealism in many ways. Nevertheless Dr Burhanuddin al Helmi should received appreciation for his contribution to the nation.

Keywords: *Dr Burhanuddin Al Helmi, political activist, Malay National Philosophy, political thought, left wing nationalist*

PENGENALAN

Sejarah politik tanah air mencatatkan Dr Burhanuddin Al-Helmi (BAH) seorang tokoh politik golongan kiri yang terkemuka. Penglibatan beliau dalam bidang politik, perjuangan kemerdekaan dan ilmu perubatan homeopati yang meletakkan Islam sebagai asas segala keterlibatannya itu menjadikan ketokohnya sesuatu yang menarik untuk diketahui oleh generasi baru.

Keterampilan beliau mengetengahkan idealisme politik tulen; yakni tanpa terikat dan cenderung kepada ideologi Barat meletakkan beliau satu-satunya tokoh politik kontemporari yang berusaha mengangkat korpus pemikiran politik bersandarkan bangsa dan agama: Melayu dan Islam selaras dengan lanskap penduduk Tanah Melayu atau Malaya pada era pra merdeka. Pemikiran politik yang dikemukakan itu untuk mengukuhkan tamadun bangsa yang sedia ada bagi kepentingan dan *survival* bangsa Melayu dan agama Islam yang terhimpit dengan kebanjiran kaum imigran yang dibawa masuk ke negara ini oleh penjajah Inggeris.

Walaupun idealisme itu tidak semestinya diterima-pakai oleh massa, sebaliknya kemampuan dan komitmen terhadap apa yang diperjuangkan oleh BAH merupakan satu teladan yang seharusnya dikenang dan diberi perhatian oleh sejarah dan masyarakat masa kini.

Dalam era politik Melayu pra-merdeka dan gerakan perjuangan kemerdekaan, BAH bergerak atas idealisme perjuangan yang tersendiri. Beliau meletakkan Islam sebagai tunjang perjuangan membentuk Tanah Melayu sebuah negara merdeka dan berdaulat.

Matlamat BAH untuk merealisasikan konsep Melayu Raya tidak kesampaian walaupun telah bekerja keras kerananya namun ada setengah pihak menempelak beliau orang yang hidup kerana cita-cita. Namun begitu apa yang lebih penting ialah kebolehnya memperkenalkan idealisme politik untuk kelangsungan ketuanan pribumi apabila negara mencapai kemerdekaan.

Menerusi beberapa buah karyanya dalam bidang politik dan tasawuf seperti *Perjuangan Kita* (1946), *Falsafah Kebangsaan Melayu* (1954), *Ugama dan Politik* (1954), *Ideologi Politik Islam* (1957) dan *Simposium Tasawuf dan Tariqat* (1971) di samping beberapa karangan mengenai perubatan: *Falsafah Perubatan Homeopathy, Biochemistry, Materia Medica, Sejarah Perubatan, Asas Pamakopia Homeopathy* dan *Mutiara Homeopathy* memperlihatkan kesungguhan BAH berbicara mengenai nasionalisme, Islam dan perubatan.

BAH mempunyai kesedaran yang mendalam tentang agama, nasionalisme dan kemerdekaan negara. Baginya politik ialah alat kepada agama, kerana politik berubah-ubah tetapi agama adalah tetap. Beliau menyebut dalam tulisannya, *Agama dan politik* seperti berikut:

Politik itu berubah-ubah tetapi agama tetap. Agama tidak boleh disesuaikan dengan politik, tetapi politik itulah yang mesti disesuaikan dengan agama. Agama dengan sendirinya berisi berbagai-bagai ragam politik, tetapi politik itu bukanlah agama.

(Kamarudin Jaffar 1980: 158)

Pandangan itu telah menjelaskan bahawa perjuangan dan aliran politik perlu disesuaikan dengan agama kerana dalam Islam politik hanyalah wasilah bagi mendapatkan kuasa untuk mendaulatkan syariat Allah SWT. Prinsip inilah yang dipegang oleh beliau dalam perjuangan politik.

Penglibatan BAH dalam politik dapat dikesan pada tahun 1930-an lagi, iaitu apabila beliau ditahan oleh pihak British akibat penentangannya terhadap *Deklarasi Belfour* di Palestin. Beliau ditahan beberapa bulan di sana. Mungkin penglibatannya dalam politik lebih awal dari itu (W. Mohd Azam Mohd Amin,

1997: 68) tetapi mengikut kenyataannya, beliau memulakan karier berpolitik di tanah air pada tahun 1935 (*Sunday Mail*, 21 Feb. 1990: 5).

Berdasarkan kegiatan, ucapan dan tulisan politik BAH, korpus pemikiran dan perjuangan politiknya terkandung tiga ciri utama iaitu (i) *Merdeka*, (ii) *Kebangsaan Melayu* dan (iii) *Islam*. Ketiga-tiga ciri ini berkaitan dan bertindan lapis di antara satu dengan yang lain dan disuarakan dalam satu ketika (Kamarudin 1980: 9). Justeru agak sukar menyaringkan yang mana satu ciri keutamaan beliau. Walau bagaimanapun, dapatlah disimpulkan bahawa perjuangan BAH berlandaskan kerangka idealisme tersebut meskipun menggunakan *platform* aliran kiri.

Namun demikian, ciri Islam dilihat telah mendominasi pemikiran politiknya. Menurut BAH dalam bukunya berjudul *Perjuangan Kita* (1946) bahawa keyakinannya terhadap negara bangsa berlandaskan kepada “kata-kata mashyur” Arab yang bererti *kasihkan watan itu sebahagian daripada iman* (Kamarudin 1980: 40). Hal ini berasaskan kepada falsafah yang dikemukakan dengan menggariskan bahawa iman (nyawa), tubuh, bangsa dan watan (tanah air) adalah komponen utama untuk membentuk sesebuah negara atau watan. Susunan pandangan BAH tersebut adalah asas empat *serangkai* dalam pembinaan watan yang dijelaskannya sebagaimana berikut:

Iman berdiri atas tubuh, tubuh berdiri atas bangsa dan bangsa berdiri di atas watan. Salah satu daripada yang empat ini tiada boleh bercerai tanggal dalam binaanya tetapi watan jadi pokok. Ada watan ialah dengan kuat bangsa. Kuat bangsa keluar dari tubuh yang sihat, kuat dan perkasa seperti pekerja, pahlawan, perajuritnya terletaknya iman.

(Kamarudin 1980: 48)

Kekuatan iman sesuatu bangsa itu adalah asas utama untuk mendirikan negara. Falsafah inilah yang diterapkan oleh BAH kepada bangsa Melayu dalam perjuangan kemerdekaan. Justeru itu, dalam membentuk kekuatan iman dan jiwa merdeka, BAH menanamkan roh perjuangan yang dikenali sebagai falsafah kebangsaan Melayu (FKM) yang telah disesuaikan dan diselaraskan dengan kehendak agama.

Menurut BAH, FKM bukanlah *assabiyyah* yang menuju ke arah kesetiaan sempit atau taksub kepada kaum sendiri, tetapi sebaliknya ia ditafsirkan dengan skop yang lebih luas dan kebebasan sejati. Oleh sebab itu, nasionalisme menurut pandangan beliau, boleh disesuaikan dengan Islam kecuali yang diharamkan Islam iaitu *assabiyyah jahiliyah*.

PEMIKIRAN DAN PERJUANGAN POLITIK DR BURHANUDDIN AL HELMI

Idealisme politik BAH sentiasa berasas dan berpandu kepada keredaan agama yang diperjuangkan mengikut kesesuaian dan perkembangan politik semasa (Saliha Hj. Hassan 1997:38). Pendapat ini ada lojiknya kerana BAH berpendidikan agama dan ahli sufi (Majid Saleh 1991:5-6) yang mana roh keIslaman begitu sebatu dalam diri dan jiwanya. Berbekalkan pengalaman dan ilmu yang ditimbanya di Sumatera Barat, Pulau Pinang dan India serta pernah berdamping rapat dengan tokoh-tokoh Kaum Muda di Indonesia serta pejuang-pejuang kemerdekaan di India, BAH mampu meletakkan Islam sebagai dasar pemikiran politiknya.

Hakikat ini terbukti bagaimana BAH memahami konsep nasionalisme dan *assabiyyah jahiliyah*. Nasionalisme atau apa yang beliau dinamakan sebagai gagasan FKM yang dikemukakannya telah disesuaikan dengan al Quran dan Hadis (W. Mohd Azam Mohd Amin, 1997:123). Tafsiran kebangsaan Melayu adalah meliputi skop yang agak luas dengan meletakkan asas perjuangan bangsa bukan mengutamakan kepentingan kesukuan (*assabiyyah jahiliyah*) seperti yang diamalkan oleh jahiliyah pra-Islam di Makkah. Sebaliknya gagasan beliau menjurus kepada membaiki taraf dan maruah bangsa Melayu yang sudah diroboh oleh penjajah.

Gagasan FKM bukan mengasingkan bangsa Melayu daripada kelompok ras yang lain dan menolak konsep perpaduan ummah lebih-lebih lagi dalam negara yang didiami oleh masyarakat majmuk seperti Tanah Melayu tetapi adalah sebaliknya. Menurut BAH, Islam tidak menyuruh umatnya bergaduh sesama sendiri dalam menegakkan kepentingan kelompok. Islam membimbing manusia ke arah persaudaraan yang mutlak di bawah rakyat Tuhan yang mutlak (*Utusan Melayu* 31 Ogos 1960).

Justeru BAH telah membawa satu gagasan baru dalam politik Melayu. Beliau cuba menyesuaikan atau mengharmonikan nasionalisme dengan ajaran Islam. Konsep gagasan ini adalah sama dengan konsep *asabiyyah* yang diutarakan oleh Ibn Khaldun (1966:225) iaitu;

..pengertian asabiyyah adalah daripada perhubungan yang dihasilkan oleh pertalian darah daging keturunan ataupun yang seumpama dengannya. Perhubungan itu ialah perasaan kasih sayang (*sillat al-rahm*) yang ada pada manusia secara tabii atau semula jadi. Jelasnya, asabiyyah ialah satu sifat dan perasaan yang wujud dalam diri manusia secara semulajadi lagi. Seseorang itu akan merasai kesannya apabila salah seorang daripada individu yang ada pertalian darah daging dengannya dizalimi.

Jadi, BAH dapat dianggap sebagai anak Melayu yang pertama cuba mengimplementasikan teori Ibn Khaldun ke alam Melayu khususnya di Tanah Melayu (W. Mohd Azam Mohd Amin: 126).

Sementara itu, Kamarudin Jaffar (1980:9) dalam kajiannya mengenai pemikiran politik BAH mendapati bahawa tokoh ini mempunyai agenda politik yang tersendiri dengan membataskan kegiatan partisannya berdasarkan tiga ciri utama iaitu (i) Merdeka, (ii) Kebangsaan Melayu (iii) Islam. Berpandukan ketiga-tiga ciri ini, tokoh tersebut terus bergerak dalam kancah politik tanpa ragu dan bimbang walaupun di penjara dan dikenakan tahanan politik oleh British di Singapura (1935) dan kerajaan Malaysia (1965) menerusi Akta Keselamatan Dalam Negeri (ISA).

Dalam pada itu, pandangan Ramlah Adam terhadap tokoh ini agak kontradik sifatnya berbanding dengan pandangan-pandangan di atas. Ramlah melihat BAH kurang secocok dengan PAS. Ramlah mendakwa BAH cenderung kepada Indonesia yang menentang penubuhan Malaysia dan seterusnya menyimpulkan bahawa PAS ada kaitan dengan Parti Komunis Indonesia (PKI) seperti yang dituduh oleh Perikatan. Justeru kata Ramlah, PAS di bawah kepimpinan BAH lebih merupakan penerusan kepada kegiatan PKMM daripada usaha menegakkan Islam sebagai tunjang perjuangan politik beliau (1996: 248-249).

Tetapi pandangan Ramlah itu boleh dipertikaikan dengan mengutip kenyataan Badrul Munir (*Harakah*, 5 Nov. 1996: 6) yang menyebut kemasukan BAH ke dalam PAS pada 14 Disember 1956 dan seterusnya sebagai Yang Dipertua dalam Muktamar Tahun 1956 telah menyemarakkan lagi obor perjuangan gerakan Islam di Tanah Melayu ketika itu.

Malahan Abdul Latif Abu Bakar (1998:41) menganggap PAS di bawah pimpinan BAH menjadi “pembangkit Melayu” yang kuat dan berpengaruh di parlimen. Buktinya PAS memenangi 13 kerusi Dewan Rakyat dan menguasai dua buah Kerajaan Negeri Kelantan dan Terengganu pada pilihan raya umum 1959 berbanding ketika PAS dipimpin oleh tokoh sebelumnya yang hanya mendapat satu kerusi semasa pilihan raya umum 1955.

Menyorot beberapa pandangan di atas, jelas sekali BAH telah dijadikan selebriti politik utama dalam zamannya. Oleh itu apabila ada fokus terhadap beliau berserta fakta rekaan merupakan *agenda setting* yang mempunyai motif dan tujuan tersirat. Apa yang nyata ialah kebanyakan penulis atau pengkaji sejarah politik Malaysia masih sependapat dengan pandangan orientalis yang menuduh BAH sebagai tokoh golongan kiri yang radikal.

Dalam pada itu, ramai pengkaji hanya berminat menilai keterlibatan BAH dalam politik partisan dan kurang sekali menyelidiki nilai-nilai idealisme yang terkandung dalam pemikiran politik beliau. Umpamanya penulisan berbentuk buku seperti Ahmad Boestaman (1972a) bertajuk *Putera Setia Melayu Raya*, dan Ramlah Adam (1996) dengan judul *Dr Burhanuddin AlHelmy: Suatu Kemelut Politik* hanya tertumpu kepada kegiatan politik yang dilalui oleh protagonis.

Sehingga kini kajian mengenai riwayat hidup, pendidikan, perubahan, perjuangan kemerdekaan dan penglibatan politik BAH banyak ditulis dalam bentuk tesis, esei atau makalah. Ini termasuk Abdullah Hussain (1969) bertajuk *Dr Burhanuddin – Pelopor Kebangsaan Semangat Kebangsaan (Dewan Masyarakat, November)*, Dali Muin (1985) menulis *Malam Kenangan Prof Dr Burhanuddin Hilmi (Wangi bil. 7)*, Ibn Ariffin (1969) mengkaji *Dr Burhanuddin Sebagai Ahli Tasawuf (Berita Harian 31 Oktober)*, Kamarudin Jaffar (1971) menulis mengenai *Perjuangan dan Pemikiran Politik Dr Burhanuddin (Akademika bil. 15 Julai)*, Khalid Jaafar (1980) mengkaji *Dr Burhanuddin Tokoh Yang Dilupakan? (Panji Masyarakat Mei-Jun)*, Noor Iskandar (1993) menulis tentang *Dr Burhanuddin Al Helmi Pejuang Islam Alam Melayu (Mingguan Tempo, 28 Mac)*, Rashidah Ismail (1969) menulis *Dr Burhanuddin Al Helmi Anak Melayu Anak Pertama mempelajari Homeopathy (Dewan Masyarakat, Disember)*, Saliha Hj. Hassan (1972) mengkaji *Dr Burhanuddin Al Helmi A Political Biography* (tesis B.A Universiti Malaya), Saliha Hj. Hassan (1974) menulis mengenai *Dr Burhanuddin Al Helmi The Ideals of a Malay Nationalist (Malaysian*

In History Vol. XVII, No. 1 Jun), dan Tajuddin Saman (1993) menulis *Burhanuddin Al Helmi Pejuang Melayu Tulen* (*Berita Harian* 25 April).

METODOLOGI PENYELIDIKAN

Bagi menghasilkan analisis ini, penulis hanya menggunakan kaedah penyelidikan perpustakaan. Kaedah ini amat sesuai untuk memperolehi maklumat-maklumat berhubung dengan topik kajian kerana keadah tersebut memiliki beberapa kekuatan Antaranya, mudah untuk mengumpulkan data yang relevan kerana data telah sedia ada, menjimatkan kos, masa dan tenaga bagi mendapatkan data serta dapat mengelakkan sebarang kesukaran atau masalah yang timbul dalam pengumpulan data berbanding dengan kaedah penyelidikan yang lain seperti kaedah temubual, tinjauan dan soal selidik.

Di samping itu, pendekatan sejarah digunakan bagi membolehkan analisis dilakukan dengan melihat kepada perkaitan yang bersifat saling pengaruh mempengaruhi atau hubungan resiprokal antara fenomena politik dan tingkah laku tokoh (Sivamurugan Pandian, 2005:9).

MENGENAL DR BURHANUDDIN AL HELMI

BAH lahir di Kampong Changkat Tualang, Kota Bharu, Perak pada 29 November 1911 (Saliha Hj. Hassan: 1972). Pendidikan awalnya di Sekolah Melayu Behrang Ulu, Tanjung Malim dan kemudian di Sekolah Melayu Bakap sehingga darjah tiga. Selepas itu ke sekolah rendah di Kota Bharu, Perak dan pada waktu yang sama dia mula menulis pada buku latihan sekolah yang dipanggil *Berita Minggu* (Kamarudin 1980: 4). Sekitar tahun 1917 sehingga 1923, ajaran agama dan kerohanian lebih menguasai diri BAH (W. Mohd Azam, 1997: 59).

Sebaik sahaja tamat sekolah Melayu pada tahun 1924, beliau dihantar oleh bapanya ke Sungai Jambu, Padang Panjang, Sumatera, Indonesia, untuk belajar ilmu agama (Nabir Hj. Abdullah, 1976: 87). Di sini beliau berguru dengan ulama-ulama *Kaum Muda* dan berfaham progresif tentang Islam. BAH telah menceritakan pendidikan yang dialaminya di Indonesia:

Bila saya lepas belajar keluar di Indonesia dapat saya belajar bahasa Belanda dan guru-guru agama saya pula ulama'-ulama' kaum muda dan berfaham progresif dalam Islam, maka fikiran saya terbentuk dengan membaca keterangan-keterangan moden.

(1997: 36-37)

Melalui pembacaan dan tunjuk ajar daripada ulama yang berfaham progresif, BAH mula berfikiran sehaluan dengan gurunya. Di situ, dia turut mempelajari bahasa Belanda selama dua tahun. Pada tahun 1926 dihantar oleh bapanya ke Pondok Pulau Pinang, Jitra, Kedah namun kerana dikatakan sukatan pelajaran pondok itu agak rendah (Burhanuddin, 1954b: 6) pada tahun 1927 beliau memasuki Madrasah Al-Masyhur Al-Islamiyyah, Pulau Pinang sehingga tamat tingkatan menengah atas (Thanawi) (Saliha Hj. Hassan, 1997: 23) dan berjaya menguasai bahasa Arab (Kamarudin 1980: 4).

Pada tahun 1928 BAH ke India atas biasiswa hartawan India Islam Pulau Pinang (W. Mohd Azam 1997: 23). Di India beliau banyak menimba pengalaman dalam pergerakan kemerdekaan dari Mahatma Ghandi serta pernah berkenalan dengan Mohd Ali Jinnah, pengasas negara Islam Pakistan dan Pandit Nehru di samping beberapa pemimpin kemerdekaan India yang lain (Kamarudin 1980:4). Pengalaman beliau di India dinukilannya begini:

Masa saya di India saya dapat mempelajari bahasa Inggeris dan Perancis dan dalam mempelajari ilmu kedokteran Hemeopathy, asas bahasa Belanda memudahkan saya mempelajari bahasa German.

(1971: 37)

Berdasarkan keterangan di atas, BAH telah mempelajari lima bahasa iaitu Arab, Belanda, Inggeris, Perancis dan German. Alias Mohamed (1982:111) mengatakan BAH menguasai sedikit-sedikit sahaja bahasa Inggeris adalah tidak munasabah kerana ilmu perubatan homeopati itu dipelajari dalam bahasa

tersebut. Malahan disertasi Ph.Dnya ditulis dalam bahasa Inggeris. Dari segi pembacaan pula, BAH(1971:37)menyebut bahawa beliau telah membaca banyak buku:

Maka fikiran saya terbentuk dengan membaca keterangan-keterangan moden dan majalah-majalah moden seperti “*al-Manar*”, “*al-Fath*”, saya pelajari ilmu-ilmu “*Usul al-Fiqh*”, “*Usul al-Ahkam*”, “*Madhahib al-Arba’ah*...”

Melalui pembacaan, pengetahuan Islamnya bertambah mendalam tentang Fiqh lantas mendorongnya mendalami ilmu tasawuf lebih-lebih lagi ketika menyiapkan disertasi Ph.D di Universiti Islam Aligarh, India. Beliau telah membaca karangan ulama-ulama tasawuf seperti al-Ghazali, al-Badawi, al-Rifai, al-Rumi, al Qusyairi, Ibn ‘Ata’ dan lain-lain lagi (Burhanuddin 1971:31).

Pengetahuan tinggi terhadap pemikiran moden telah membentuk dirinya sebagai seorang reformis dan intelektual Islam yang berkelulusan Ph.D di samping memiliki ijazah kedoktoran dalam bidang homeopati: *Medical Doctor of Homeopathy* (MDH). Menurut satu sumber:

Kecuali mereka yang benar-benar rapat dengannya, saya yakin sedikit sekali orang mengenal beliau sebagai professor dan mahaguru yang mempunyai ijazah-ijazah kedoktoran yang banyak seperti MDH (Medical Doctor of Homeopathy), ND (Doctor of Naturopathy), DD (Doctor of Divinity) dan yang terakhir sekali MDEH, saya tidak tahu gelaran sepenuhnya....

(Rashidah Ismail, 1969:23)

Ijazah-ijazah kedoktoran seperti *Doctor of Divinity* (DD) dan *Doctor of Naturopathy* (ND) yang telah diterimanya daripada negara-negara yang telah diperakui oleh badan perubatan homeopati antarabangsa dan ini terbukti apabila beliau dianugerahkan pingat emas *World Order of Human Merit* kerana pencapaian cemerlang dalam kedoktoran homeopati. Perolehan ijazah-ijazah tertinggi itu telah menyebabkan nama BAH tercatat dalam kamus riwayat hidup antarabangsa (*Dictionary of International Biography*) (W. Mohd Azam 1997:61).

BAH bukan sahaja mahir dalam bidang perubatan tetapi juga seorang cendekiawan Melayu yang digelar professor, mampu menguasai dalam beberapa bahasa antarabangsa dan memiliki ijazah-ijazah yang tertinggi adalah seorang tokoh yang serba boleh. Abdullah Hussain telah mengiktiraf beliau dengan menyatakan:

Dr Burhanuddin merupakan putera Melayu dilahirkan untuk mengisi dunia intelektual dengan kebenaran, keindahan dan keadilan.

(*Dewan Masyarakat*, Nov. 1969:28)

Selama tujuh tahun kembara ilmu BAH di India telah terisi dengan pelbagai ijazah kedoktoran. Beliau mendapat ijazah Doktor Falsafah (Ph.D) daripada Universiti Islam Aligarh, India (Saliha Hj. Hassan 1974: 2) manakala ijazah kedoktoran homeopati daripada Ismaeliah Medical College, New Delhi (Rashidah Ismail 1969: 23). Pencapaian tinggi dalam perubatan homeopati telah meletakkan beliau sebagai anak Melayu pertama memiliki ijazah doktor homeopati sekali gus orang pertama pula memperkenalkan perubatan tersebut di Tanah Melayu.

Pada tahun 1935 dari India dia ke Palestin dan ditahan beberapa bulan oleh pihak British kerana BAH menentang Deklarasi Belfour di Palestin (W. Mohd Azam 1997: 68).

KEPERIBADIAN

Bapanya, Haji Muhammad Nor digelar oleh rakan-rakannya sebagai *Abi Halim* kerana beliau tidak mementingkan kebendaan, kesenangan dunia seorang yang tidak mudah marah serta sentiasa tersenyum (Saliha Hj. Hassan 1997:20).Sempena dengan gelaran bapanya, BAH menggunakan *Al Hulaimi* di hujung namanya dan kemudian dipopularkan umum menjadi *Al Helmi*, yang bermakna “orang yang tidak marah”. Pilihan kata asal *Al Hulaimi* itu benar-benar melambangkan keperibadian BAH yang lemah-lembut, santun,

tenang, sabar dan pendiam. Istilah *Al Hulaimi* menurut hukum tatabahasa Arab mempunyai makna yang sama dengan *Al Helmi* tetapi dalam bentuk yang merendah atau lebih kecil (Saliha Hj. Hassan 1997:20).

BAH juga dikenali dengan mesra: *Pak Doktor* dalam kalangan rakan-rakan seperjuangan dan orang biasa (Saliha 1997:20). Beliau dikenang oleh golongan marhaen dan yang pernah bergaul dengannya sebagai seorang yang jujur dan tidak suka berprasangka jahat terhadap rakan seperjuangan atau lawan politiknya. Hal ini dijelaskan oleh Mustapha Hussain, rakan seperjuangannya dalam PKMM dengan menyatakan:

Dalam perdampingan saya dengan Dr Burhanuddin, saya dapati bahawa beliau seorang yang rajin, amat berjiwa rakyat, tulus dan ikhlas. Ilmu agama yang dipelajarinya di Sumatera dan India telah digunakan sepenuhnya untuk perjuangan rakyat. Tetapi beliau ada satu kelemahan. Orang-orang yang dicurigai oleh puak kiri sebagai “musang berbulu ayam” telah diterima dan dilayan seperti adik kandungnya sendiri sehinggakan banyak rahsia parti yang diketahui oleh puak penentang.

(Insun Sony Mustapha 1999:493)

BAH mengisi masa lapangnya dengan membaca, menulis dan mendengar radio sehingga jauh-jauh malam atau beribadat. Beliau bersungguh-sungguh mengerjakan kewajipan sebagai seorang Islam, banyak berzikir dan kerap mengalirkan air mata apabila menginsafi kekerdilan manusia dalam hubungan dengan Penciptanya. Beliau gemar mengamalkan sembahyang tahajud di waktu dinihari dan pengikut setia Tariqat Na'Syabandiah (Saliha 1997:22).

BAH seorang ahli sufi walaupun beliau tidak pernah mengatakannya. Hal ini dinyatakan oleh seorang rakan seperjuangan beliau dengan menyebut:

Sepanjang hayat saya, saya belum pernah lagi berjumpa dengan orang-orang yang berkebolehan seperti Dr Burhanuddin. Ramai yang sufi tetapi tidak pula alim bahasa, ramai pula orang alim bahasa tetapi bukan pula ahli politik, ramai orang ahli politik tetapi bukannya orang sufi, ada juga agaknya orang yang ahli bahasa merangkap ahli politik tetapi bukannya seorang doktor perubatan, dan doktor jiwa atau, mungkin ada memiliki segala-galanya yang dimiliki oleh Dr Burhanuddin umpamanya tetapi tidak serendah hati beliau terhadap semua manusia.

(Majid Saleh, 1991:5-6)

Sifat-sifat keperibadian yang dimiliki oleh BAH itu telah menonjolkan beliau sebagai seorang yang istimewa kesabaran dan ketekunannya dalam memperjuangkan cita-cita politiknya iaitu kemerdekaan tanah air, kebangsaan Melayu dan Islam.

ZAMAN PERJUANGAN

BAH pulang ke tanah air pada tahun 1935 dan terus menjadi guru bahasa Arab di Sekolah Arab Al Juned, Singapura. Di samping itu, beliau juga aktif di dalam pergerakan Islam di pulau itu (Kamarudin 1980:5) misalnya dengan menyertai Jama'atul Islamiah. Pada tahun 1937, beliau menerbitkan sebuah majalah bernama *Taman Bahagia* yang secara terang-terangan anti-British. Saliha telah menulis:

When he come back to Singapore in 1938, he edited an anti-British newspaper called "Taman Bahagia". This effort was shortlived since he was arrested by British authority within one and half hours of its publication.

(1974:2)

Umur majalah ini tidak panjang hanya sempat beredar untuk keluaran pertama kerana dianggap berbahaya oleh pemerintah Inggeris dan BAH ditahan oleh polis cawangan khas Singapura. Selepas dibebaskan, beliau membuka klinik homeopati di Singapura dan di Johor Bahru dengan bantuan seorang doktor India bernama Dr.N.Rajah (Rashidah 1969:23).

JEPUN DI TANAH MELAYU

Pada tahun 1939, beliau diperkenalkan kepada KMM oleh Mustapha Hussin – pemimpin KMM. BAH dianggap tidak bahaya dalam KMM kerana tidak begitu aktif berbanding pemimpin-pemimpin KMM yang lain seperti Ibrahim Yaakob, Ishak Haji Muhammad, Ahmad Boestamam dan Sutan Djenain. Justeru itu, beliau terlepas daripada mangsa tangkapan British pada tahun 1940 iaitu menjelang Perang Dunia ke-2.

Semasa pendudukan Jepun, BAH diberikan jawapan tertinggi bagi orang Melayu iaitu Penasihat Adat Istiadat dan Kebudayaan Melayu (*Advisor on Malay Custom and Culture*) dan berpejabat di Markas Pentadbiran Tentera Jepun di Taiping (Kamarudin 1980:5).

Menerusi jawatan ini, beliau menyediakan wadah pembebasan Tanah Melayu dari sebarang bentuk penjajahan serta berpeluang bergaul dengan pemimpin-pemimpin Islam seperti Ustaz Abu Bakar Baqir di samping dapat melindungi dan membantu pusat pendidikan Islam yang terkemuka di tanah air iaitu Maahad II-Ihya AsSyarif di Gunung Semanggul (Nabir Hj. Abdullah, 1976: 87-88). Perhatian beliau terhadap Maahad ini begitu tinggi kerana sebelum pendudukan Jepun institusi telah banyak melahirkan guru-guru yang berpendidikan agama.

Pada tahun 1945, BAH bersama-sama Onan Siradj, Ibrahim Yaacob dan lain-lain pemimpin KMM menubuhkan KRIS yang dirancang dengan sokongan Jepun untuk menguruskan kemerdekaan Malaya dalam konsep Indonesia Raya (Kamarudin 1980:5).

Pada 12 Ogos 1945, BAH mewakili KRIS mengadakan pertemuan dengan Ir. Sukarno dan Dr. Hatta di Taiping bagi membincang untuk mengistiharkan kemerdekaan Tanah Melayu (Malaya) dan Indonesia secara serentak pada 17 Ogos 1945 apabila Jepun berundur. Tetapi rancangan ini gagal kerana tiga hari sebelum tarikh pengistiharan kemerdekaan iaitu pada 14 Ogos 1945, Jepun secara tiba-tiba terpaksa menyerah kalah kepada kuasa Berikat setelah Nagasaki dan Hiroshima dimusnahkan oleh serangan dua butir bom atom Amerika Syarikat pada 6 dan 9 Ogos 1945. Akibat penyerahan Jepun ini telah memberi peluang kepada British menduduki Malaya semula (Saliha 1997:27).

Namun begitu Sukarno meneruskan rancangan dengan mengumumkan kemerdekaan Indonesia pada 17 Ogos 1945 tetapi BAH tidak dapat berbuat demikian untuk Tanah Melayu kerana kumpulan-kumpulan yang menentang Jepun seperti Bintang Tiga dan PKM telahpun menguasai keadaan. Bayangkanlah sekiranya rancangan ini tidak gagal, kedudukan BAH dalam politik dan pemerintahan tidak syak lagi menjadi amat tinggi dan penting sekali.

PASCA PENDUDUKAN JEPUN DI TANAH MELAYU

Kegagalan tersebut tidak mematahkan semangat BAH untuk membebaskan tanah air dari cengkaman penjajah. Beliau menganggotai PKMM setelah ia ditubuhkan pada 17 Oktober 1945 dalam satu kongres Melayu di Ipoh. PKMM merupakan pertubuhan politik Melayu yang pertama selepas British kembali semula mencengkam Tanah Melayu. Moktaruddin Lasso ialah presiden yang pertama dan BAH sebagai naib presiden (Kamarudin 1980: 5).

Ketika PKMM di bawah pimpinan BAH, PKMM menyertai pakatan 39 pertubuhan Melayu seluruh tanah air untuk menubuhkan Pertubuhan Kebangsaan Melayu Malaya (PEKEMBAR) atau UMNO pada 11 Mei 1946 kerana menentang gagasan Malayan Union (MU) tajaan British (Kamarudin 1980: 6). Setelah MU dibatalkan, PKMM keluar daripada bergabung dengan UMNO. BAH mempunyai beberapa sebab mengapa perpisahan terpaksa dilakukan. Antaranya beliau berkata:

Setelah kita rasa dan ukur perasaan jiwa perjuangan kita dan rasa jiwa perjuangan Pertubuhan Kebangsaan Melayu berlainan “rail” (landasan). Ada lebih baik buat sementara untuk melapang dan memudahkan masing-masing menuju dan berjuang membela hak dan keadilan putera Melayu.

(*Perjuangan Kita* 1946)

BAH agak radikal dalam sebarang tindakan demi memperjuangkan prinsip politiknya. Ini jelas terbukti pada bulan Februari 1947, PKMM, Angkatan Pemuda Insaf (API), Angkatan Wanita Sedar (AWAS) dan beberapa pergerakan lain bergabung dalam satu pertubuhan bernama PUTERA untuk menentang UMNO dalam menentukan corak dan lanskap politik Malaya.

Kemudian PUTERA bersekutu pula dengan *All Malaya Council for Joint Action* (AMCJA) bergabung tenaga untuk menentang UMNO dan British. Gabungan ini dipengerusikan oleh BAH dengan menegaskan pendiriannya.

Tetapi kita terpaksa berpisah kembali kerana perbezaan anggaran dasar perjuangan, kita akan kecewa selagi kita berada dalam PKMBAR (UMNO) iaitu kita akan menjadi alat penjajah maka terpaksalah kita keluar.

(1955)

Semasa menjadi Yang DiPertua Agung PKMM, BAH berjaya menganjurkan "*Persidangan Ekonomi-Ugama SeMalaya*" pada 22-24 Mac 1947 di Maahad II-Ihya Assyarif, Gunung Semanggol, Perak. Persidangan ini telah mencetuskan penubuhan PEPERMAS dan MATA (Nabir 1976: 110). Pada penghujung tahun 1947, BAH mengetuai perwakilan Malaya ke *Inter-Asian Relations Conference* di New Delhi (Kamarudin 1980: 7). Persidangan ini membuka peluang baginya berkenalan dan berbincang tentang gerakan-gerakan menentang penjajahan bersama-sama pemimpin kemerdekaan negara-negara Asia.

Pada 14 Mac 1948, BAH terlibat menubuhkan parti Islam, Hisbul Muslimin (HM) (Nabir 1976: 59) di Maahad II-Ihya AsSyarif Gunung Semanggol. Peranannya dalam parti baru ini tidak menyerlah kerana pada bulan Jun 1948 undang-undang darurat telah diistiharkan oleh British. Lantaran itu, PKMM telah diharamkan dan beberapa pemimpinnya telah ditangkap termasuk tokoh-tokoh HM seperti Abu Bakar Baqir dan Ustaz Abrab Tamimi.

Selepas penangkapan besar-besaran itu, BAH berpindah ke Singapura. Tetapi pada bulan Disember 1950, beliau ditangkap oleh Inggeris kerana disyaki terbabit dalam kes Natrah Hertogh. Beliau dibebaskan setahun kemudian.

Pada April 1955, BAH dijemput menghadiri *Kongres Pemuda Melayu SeMalaya* di Kuala Lumpur. Beliau, kemudian dilantik sebagai Pengerusi Jawatankuasa Pemandu dan sekaligus diberi mandat mewakili Malaya ke Persidangan Afro-Asia yang diadakan di Bandung.

Sekembalinya dari Bandung BAH berkempen dalam pilihanraya kebangsaan pada bulan Julai 1955 atas *platform* Barisan Kebangsaan Melayu yang telah ditubuhkan oleh Kongres Pemuda Melayu seMalaya (Kamarudin 1980: 8). Mengenai pilihan raya pertama itu, BAH dikatakan mengkritik UMNO dan Parti Negara (pemimpin Dato' Onn Jaafar) dan menyatakan keraguan terhadap pilihanraya tersebut (Means 1976: 154-5) tetapi Means tidak pula menyatakan sebabnya.

Selepas pilihanraya itu BAH merancang menubuhkan PRM. Namun setelah PRM dilancarkan pada 11 November 1955 atas persetujuannya, Ahmad Boestamam dilantik menjadi Ketua Umum parti itu (Ahmad Boestamam 1972b: 45-53), sebaliknya beliau menjadi ahli PAS iaitu pada bulan Disember 1956 (Kamarudin 1980: 8). Kemudian pada 25 Disember 1956 dalam Mesyuarat Agung Tahunan PAS yang ke-5, beliau terpilih sebagai Yang DiPertua Agung (Kamarudin 1980: 8).

Semasa pilihanraya tahun 1959 BAH memenangi kerusi Parlimen Besut, Terengganu atas tiket PAS tetapi pada Pilihanraya 1964 beliau didapati tidak layak bertanding kerana sebuah mahkamah mendendanya sebanyak \$25,360 bersabit satu kesalahan teknikal dalam sebuah syarikat perniagaan (K.J Ratham dan R.S Milne, 1967: 17).

Pada Januari 1965, Dr Burhanuddin ditahan di bawah ISA kerana didakwa terbabit menyokong Indonesia dalam konfrontasi Malaysia-Indonesia. Dr Burhanuddin jatuh sakit semasa di dalam tahanan dan penyakitnya tidak baik setelah dibebaskan pada bulan Mac 1966. Pembebasan beliau bersyarat – tidak boleh melibatkan diri dalam politik tetapi pada 22 September 1969 syarat tersebut ditarik balik. Namun pada 25 Oktober 1969 Dr Burhanuddin meninggal dunia kerana keuzuran ketika itu masih lagi menjadi Yang Dipertua PAS.

KARYA YANG DIHASILKAN

Sebagai seorang penulis, BAH telah menghasilkan beberapa buah buku dan koleksi pidato. Karyanya merangkumi pelbagai bidang seperti perubatan, politik dan tasawuf. Karangan beliau salam bidang perubatan homeopati ialah *Falsafah Perubatan Homeopathy*, *Biochemistry*, *Materia Medica*, *Sejarah Perubatan*, *Asas Pamkopia Homeopathy* dan *Mutiara Homeopathy* (Deli Muin, 1985: 66).

Karya dalam bidang politik dan tasawuf ialah *Perjuangan kita* diterbitkan pada tahun 1946, *Falsafah Kebangsaan Melayu* (1954), *Ugama dan Politik* (1954), *Ideologi Politik Islam* (1957), *Arab Perjalan Politik Tanah Melayu Sekarang* (1963) dan *Simposium Tasawuf dan Tariqat* (1972 cetakan ke-2).

Kebanyakan karya BAH bertemakan politik yang khususnya membicarakan pandangan serta konsep pemikiran politik yang diutarakan oleh beliau seperti konsep politik Islam, FKM, Melayu Raya, Ilmu tariqat dan sebagainya. Jelas bahawa bidang penulisan juga merupakan satu lagi kemahiran yang ada pada diri BAH.

SIKAP DAN IDEALISME POLITIK

Menurut rakan seperjuangannya BAH seorang yang warak dan begitu aktif dalam arena politik. Hasil daripada pembacaan yang banyak tentang politik, gerakan Islam, pendidikan dan sebagainya, beliau mempunyai kesedaran yang mendalam tentang agama, bangsa dan negara. Baginya politik ialah alat kepada agama, kerana politik boleh berubah-ubah tetapi agama adalah tetap. Hal ini disahkannya dalam buku *Agama dan Politik* pada tahun 1954:

Politik itu berubah-ubah tetapi agama tetap. Agama tidak boleh disesuaikan dengan politik, tetapi politik itulah yang mesti disesuaikan dengan agama. Agama dengan sendirinya berisi berbagai-bagai ragam politik tetapi politik itu bukan agama.

(Kamarudin 1980: 158)

Kegiatan politiknya dikesan semenjak awal 30-an iaitu apabila beliau ditahan oleh British akibat penentangan terhadap *Deklarasi Belfour* di Palestin. Beliau telah ditahan beberapa bulan di sana (W. Mohd Azam 1997: 68). Namun penglibatan politiknya di tanah air bermula sekitar tahun 1935 setelah kembali daripada luar negara dan sehingga akhir hayatnya pada tahun 1969.

Dalam tempoh melebihi tiga dekad itu, penulis mengesani bahawa BAH mempunyai idealisme politik yang tersendiri yang terpancar daripada tindakan, ucapan serta tulisan beliau. Kamarudin Jaafar merumuskan BAH mempunyai tiga ciri utama iaitu: (i) Merdeka, (ii) Kebangsaan Melayu dan (iii) Islam (Kamarudin 1980: 9).

Kenyataan tersebut diperjelaskan lagi oleh W. Mohd Azam Mohd Amin yang merumuskan idealisme politik BAH menjurus kepada tiga dasar yang utama: (i) Semangat keislaman, (ii) Semangat kebangsaan yang luas dan (iii) Penentangan terhadap penjajah (W. Mohd Azam 1997: 75).]

Idealisme-idealisme politiknya diperjuangkan menurut kesesuaian dengan perkembangan politik mengikut tahap perjuangan. Misalnya dimulakan dengan proses membangkitkan kesedaran orang Melayu untuk merdeka dan memerintah sendiri. Ini diikuti dengan menyatupadukan jiwa-jiwa yang telah disedarkan dan bermaruah ke dalam satu pergerakan yang berkesan dan mampu untuk menentukan rupa bangsa dan asas-asas pemerintahannya sendiri (Saliha 1974: 38-39). Dalam perjuangan, BAH tidak terkeluar dari tiga dasar di atas. Perjuangan politik berasaskan Islam, kebangsaan dan kemerdekaan tanah air sukar ditandingi oleh pejuang politik lainnya dari komitmen, kesungguhan dan idea. Kepimpinannya menggerakkan KMM (1945), presiden KRIS (1945), pengerusi PKMM (1946), pengerusi PUTERA (1947), Penasihat PKMM (1947) dan Presiden PAS (1956) tetap unggul dan karismatik. Namun implikasi daripada keunggulan ini, BAH telah digelar dengan pelbagai gelaran seperti *Pejuang Islam*, *Sayap Islam* (Funston 1980: 119), *Radikal Melayu* (Stockwell : 130-145), *Sayap Kiri* (Saliha Hj. Hassan 1974: 1-5) dan tidak kurang juga dengan tuduhan bahawa beliau terpengaruh dengan komunis dan sosialis (Alias Mohamed 1982: 108). Walaupun pelbagai gelaran dan tuduhan yang diterimanya, BAH tetap berjuang atas idealisme yang berlandaskan atas tiga dasar yang dibincangkan di atas.

ANALISIS PEMIKIRAN DAN PERJUANGAN POLITIK DR BURHANUDDIN AL HELMI

Arah aliran pemikiran BAH dapat dilihat daripada kegiatan politik dalam KMM, KRIS, PKMM, PUTERA-AMCJA dan PAS di samping peranan aktifnya menganjurkan penubuhan PRM (Ahmad Nazri Zainal 1988/89; 68). Hasil dari kepelbagaian pengalaman ini, arah pemikiran beliau dapat disimpulkan berlandaskan dua asas utama iaitu: *Kebangsaan Melayu* dan *Islam* (Saliha Hj. Hassan 1997: 38-41).

Kedua-dua asas utama yang diutarakan Saliha itu juga telah diungkap oleh Kamarudin Jaffar (1979: 39 & 1980: 9) dengan mencirikan sebanyak tiga asas penting iaitu *Merdeka, Kebangsaan Melayu* dan *Islam*. Justeru itu, aspek Islam merupakan unsur utama yang menunjangi pemikiran politik BAH walaupun beliau terlibat dalam gerakan politik kiri yang lazim dikaitkan dengan sosialisme terutama ketika memimpin PKMM dan pembabitan dalam penubuhan PRM. Kedua-dua parti ini adalah parti radikal Melayu yang dianggap kiri (Ahmad Nazri 1988/89: 70).

Namun begitu konsep kiri yang diperjuangkan oleh BAH bukan sesuatu tindakan radikal yang menggunakan revolusi untuk memperoleh kemerdekaan, tetapi bersikap tegas tidak mahu bersekongkol dengan penjajah Inggeris. Sikap ini dijelaskan seperti berikut:

“Bolehkah satu-satunya bangsa seperti bangsa Melayu tidak mahu berjuang dan berkorban membela bangsanya sendiri? Diharapkan pula bangsa lain seperti bangsa putih (Inggeris) pula berkorban untuk membela bangsa Melayu.”

(Burhanuddin 1954a: 44)

Lantaran itu, dalam memperjuangkan kemerdekaan tanah air, BAH tidak terpengaruh dengan *isme* yang bertentangan dengan syariat, sebaliknya beliau cuba menerapkan pemikiran politik yang selari dengan tuntutan Islam. Menerusi ucapan, tulisan dan penglibatan beliau dalam politik partisan jelas tergambar bahawa pemikiran atau falsafah perjuangannya.

BAH mengatakan nasionalisme Melayu atau dikenali juga kebangsaan Melayu yang diperjuangkannya bukan asabiyyah jahiliyyah yang sempit sebagaimana yang disebut dalam hadis-hadis Rasul Allah SAW. Asabiyyah jahiliyyah itu disama-ertikan dengan faham kebangsaan yang taksuf terhadap kaum atau daerah-daerah yang pernah berlaku pada bangsa Arab Jahiliyyah dahulu seumpama fahaman berpuak-puak, membanggakan puak dan kaum masing-masing seperti Qaum, Quraisy, puak Bani Hashim, Najr dan sebagainya.

BAH menegaskan lagi bahawa seruan Rasul Allah SAW itu adalah daripada satu bangsa kepada semua bangsa atau daripada *nation* kepada semua *nation* dan akhirnya ke peringkat *international*. Jelasnya asabiyyah yang dimaksudkan beliau ialah:

“satu pembawaan atau tabiat yang berguna kepada manusia, tetapi ia tidak boleh digunakan ke arah menuju kesempitan, malah ia boleh digunakan untuk menuju keluasan dan kebebasan sejati dan abadi”

(Burhanuddin 1954a: 50)

Justeru itu maksud nasionalisme Melayu berbeza dengan pengertian asabiyyah jahiliyyah yang sempit, fanatik, membuta tuli dan degil terhadap bangsa sendiri tetapi ia adalah fahaman kebangsaan yang sama ertinya dengan asabiyyah - makna yang begitu luas yang berdasarkan tanah air dan kewatanan. Gagasan beliau ini ditegaskannya seperti dalam petikan berikut:

“Dalam kita memperjuangkan kemerdekaan bangsa kita, Kebangsaan Melayu sekarang, pedoman kita al-Quran, jalan kita Sirat al-Mustaqim. Hendaknya tiap-tiap diri yang beriman itu, hendaklah menjadi angkatan pelopor kebangsaan hari ini, kebangsaan untuk kemerdekaan, kemanusiaan dan kesejahteraan abadi”

(Burhanuddin 1954a: 50)

Oleh kerana kesejahteraan merupakan dasar dan asas Islam dan bermusuhan ditentang oleh agama, maka Islam melarang umatnya bergaduh dan bermusuhan dengan manusia lain. Dalam konteks ini, perjuangan yang dianjurkan oleh BAH tidak berniat memilih jalan revolusi untuk menuntut kemerdekaan seperti katanya:

“Dalam perjuangan kita bagi mencapai kemerdekaan, kita telah dan terus meneruskan memperjuangkan Melayu itu sebagai kebangsaan bagi negara Tanah Melayu ini dengan bertapak di atas asas ideologi Islam yang maha suci”

(Burhanuddin 1946: 50)

Bagi BAH nasionalisme Melayu tidak boleh disamakan dengan asabiyyah jahiliyah kerana ia berteraskan dasar jiwa yang luas, bukan sekali-kali faham kebangsaan yang sempit, degil atau bersifat *cahauvinism* dan *isolation* tetapi sebaliknya suatu perjuangan untuk memelihara dan menghidupkan hak kebangsaan Melayu di tanah asalnya yang sama sekali bukan berbau perkauman.

Justeru konsep nasionalisme Melayu yang diperkenalkan oleh beliau tidak bertentangan dengan Islam kerana pengisiannya tidak sesempit asabiyyah jahiliyah tetapi ia bertujuan untuk membangunkan negara, bangsa dan agama sejajar dengan pendapat Ibn Khaldun (1983:240) dan juga Abu Bakar Hamzah (1985:24) “harus hukumnya” selagi mana ia tidak bertentangan dengan al-Quran dan Sunnatullah tetapi ia membawa kepada tujuan untuk kebaikan masyarakat tanpa menggadaikan prinsip Islam. Malahan nasionalisme Melayu itu jelas bersumberkan al-Quran dan hadis sebagai pedoman dan panduan dalam proses pengalamannya.

NASIONALISME MELAYU SEBAGAI IDEOLOGI POLITIK ISLAM?

BAH dalam bukunya *Ideologi Politik Islam* (1957:180) telah menjelaskan bahawa ideologi berasal daripada perkataan Greek iaitu *ideo* bererti fikiran: sementara *logos* ialah bahasa atau perbahasan. Perkataan ini bermaksud ilmu yang membahaskan falsafah fikiran, ingatan dan cita-cita. Sementara itu politik adalah daripada perkataan Greek iaitu *polis* yang bererti bandar atau negara. Maka secara umumnya, ideologi politik membawa makna fahaman atau fikiran pemerintahan dalam sesebuah negara.

Justeru bagi melebarkan perbincangan mengenai persoalan ini, penulis ingin merujuk bukunya, *Agama dan Politik* (1954b: 159) yang menghuraikan bahawa politik didasari oleh akal dan kebijaksanaan: maka politik tidak tetap, malah ia berubah-ubah dan bertukar-tukar cara mengikut keadaan zaman dan tempat. Dalam konteks ini, menurut BAH, di Tanah Melayu politik memainkan peranan penting dalam membentuk atau mempengaruhi budi manusia dan tata masyarakatnya (*Utusan Melayu* 31 Ogos 1960). Namun begitu pemakaian ideologi politik yang dimaksudkan oleh BAH tidaklah sama dengan politik Barat. Tegasnya:

“Bahawa kita memakai ideologi tidak seperti pengertian pemakaian ideologi pada cita-cita atau isme-isme politik Barat. Lebih tepat kita pakaikan konsep, kerana Islam berdasarkan politiknya pada al-Quran dan Sunnah..”

(1957:182)

Ideologi politik, menurut BAH mesti berorientasikan Islam dan Islam pula tidak boleh dipisahkan dengan politik. Katanya:

“Kita perlu balik kepada al-Quran dan Sunnah yang nyata dan tegas menunjukkan bahawa Islam tidak boleh berpisah dan terpisah oleh politik kerana Islam menghubungkan hamba dengan Tuhan dan menghubungkan hamba dengan hamba”

(1957: 179)

Daripada petikan tersebut, BAH sependapat dengan al-Maududi bahawa terdapat tiga prinsip yang tetap iaitu Tauhid, Risalah dan Khalifah yang mendasari politik Islam. Justeru itu, BAH telah melakukan proses penyesuaian terhadap konsep nasionalisme Melayu supaya serasi dengan syariat Islam sebagai satu ideologi politik. Bagi melihat proses penyesuaian yang dilakukannya, penulis memetik pandangan beliau dalam bukunya, *Agama dan Politik*. Menurutnyanya:

“Agama tidak boleh disesuaikan dengan politik, tetapi politik itulah yang mesti disesuaikan dengan agama. Agama dengan sendirinya berisi berbagai-bagai ragam politik, tetapi politik bukanlah agama”

(1957: 158)

Oleh kerana agama itu mengatasi politik walaupun ia (politik) mentadbirkan masyarakat, maka nasionalisme Melayu yang diingini oleh BAH mestilah menjurus kepada corak kehidupan yang menuju ke

arah kesejahteraan dunia dan keredaan Allah SWT. Hal ini sesuai dengan tuntutan Islam bahawa apa-apa jua konsep politik wajib berlandaskan *Hasanah Fi al-Dunya wa Hasanah fi al-‘Akhirah*.

Bagi memenuhi kehendak tersebut, cita-cita yang terkandung dalam nasionalisme Melayu adalah bertujuan melahirkan individu yang beriman dan bertaqwa (salah satu prinsip utama konsep politik Islam menurut al-Maududi iaitu Tauhid) serta masyarakat yang berbudi, bersopan santun, beradab dan berakhlak. Sifat-sifat yang dikemukakan ini adalah serasi dengan sistem sosial Melayu itu sendiri.

Melalui idealisme ini, BAH cuba mengimplementasikan ke dalam proses penubuhan sebuah negara Islam. Asas penubuhan negara ini bertolak dari ideologi politik nasionalisme Melayu sebagaimana yang dijelaskan seperti berikut.

Lantaran itu, konsep nasionalisme Melayu merupakan wasilah dalam proses mendirikan sebuah negara Islam serta melaksanakan keseluruhan kehendak Allah SWT termasuk memperkenalkan sistem perundangan Islam. BAH menegaskan bahawa sesebuah negara Islam itu wajib menjalankan “*hukum hudud dan hukum-hukum Islam*” (1957: 173) bagi menghindarkan diri daripada kemurkaan Allah SWT yang wajib dilakukan oleh khalifah Allah di muka bumi ini.

Jelaslah bahawa nasionalisme Melayu merupakan ideologi politik Islam kerana BAH meletakkan segala pertanggungjawaban mesti berjalan atas landasan hukum Allah SWT dan bukannya menggunakan hukum-hukum mengikut hawa nafsu semata-mata. Penegasan ini turut diperjelasannya dalam karya beliau, *Simposium Tasawuf dan Tariqat* (1971:34) dengan memetik dua ayat al-Quran iaitu surah al-Mai’dah 5:45, 47 sebagai menyokong hujahnya yang bermaksud:

“Dan sesiapa yang tidak menghukum dengan apa yang diturunkan oleh Allah, maka mereka itulah orang-orang yang zalim”

“Dan sesiapa yang tidak menghukum dengan apa yang telah diturunkan oleh Allah, maka mereka itulah orang-orang yang fasik”

Berdasarkan hujah beliau, BAH berusaha meletakkan konsep nasionalisme Melayu sebagai satu ideologi politik yang mengutamakan penubuhan negara Islam, menerima sistem dan undang-undang Allah SWT serta mendidik masyarakat di dalamnya (negara Islam) dengan keseimbangan jasmani dan rohani bagi mencapai *al-falah* (kesejahteraan, keberuntungan dan kemenangan di dunia dan di akhirat) yang bersumberkan al-Quran dan Sunnah Rasul Allah SAW.

Namun demikian, meskipun nasionalisme Melayu dapat dianggap sebagai satu ideologi politik Islam tetapi ciri-ciri politik Islam itu sendiri seperti *khalifah*, *syura* dan *bai’ah* tidak langsung ditekankan oleh BAH. Ada kemungkinan ciri-ciri tersebut tidak disentuh kerana apa yang perlu ada pada fasa pertama ialah langkah awal yang afdal untuk memperkenalkan konsep tersebut kepada masyarakat Melayu ketika itu. Apatah lagi Islam tidak menetapkan cara dan bentuk pelaksanaan pemerintahan Islam yang mutlak.

HUBB AL-WATAN MIN AL-‘IMAN (NATIONALITY)

Konsep nasionalisme Melayu ada hubung-kaitnya dengan *hubb al-Watan Min al-‘Iman* atau *nationality* iaitu sentimen psikologi yang bererti satu sifat fitrah manusia yang mencintai tanah airnya. Dalam konteks pemikiran politik BAH, *Hubb al-Watan Min al-‘Iman* (cintakan watan adalah daripada keimanan) merupakan unsur Islam yang menjadi sebahagian komponen perjuangan politiknya.

Konsep *nationality* berdasarkan keyakinan BAH terhadap negara bangsa adalah didasari “kata-kata mashyur” Arab yang bererti “kasihkan watan itu sebahagian daripada iman” (Kamarudin 1980: 40) yang disebut dalam bukunya, *Perjuangan Kita* (1946) iaitu (i) iman (nyawa) (ii) tubuh, (iii) bangsa, (iv) watan (tanah air) yang mengikut pandangan beliau merupakan “serangkaian dalam binaan watan” yang diperjelaskan seperti berikut:

“Iman berdiri atas tubuh, tubuh berdiri atas bangsa dan bangsa berdiri di atas wata. Salah satu daripada yang empat ini tiada boleh bercerai tanggal dalam binaannya tetapi watan jadi pokok. Ada watan ialah dengan kuatnya bangsa. Kuat bangsa keluar dari tubuh yang sihat, kuat dan perkasa seperti pekerja, pahlawan, perajurit dan lain-lain, maka dalam pekerja, pahlawan, perajuritnya terletak iman”

(Kamarudin 1980: 48)

“Susunan pandangan” BAH menjelaskan konsep *nationality* yang menerangkan bahawa iman, tubuh, bangsa dan watan sebagai unsur-unsur yang berkait-rapat dengan kekuatan iman dalam proses menguatkan bangsa. Apabila bangsa itu kuat maka kuat pada watan (tanah air). Sebaliknya, apabila bangsa itu lemah maka agama juga turut lemah malah ditindas.

Dalam konteks ini BAH meletakkan keimanan sebagai tunjang kekuatan bangsa dan negara serta tidak sebagaimana setengah pemimpin politik sekular yang menobatkan ekonomi sebagai tunjang kekuatan bangsa dan negara seperti yang terdapat pada hari ini di setengah-tengah negara. BAH yakin bahawa apabila bangsanya kuat maka agama juga turut kuat (1946: 48) yang menjelaskan pendirian beliau terhadap Tuhan yang menjadi prinsip utama ideologi politik Islam.

Justeru itu konsep *nationality* merupakan sebahagian daripada pemikiran politik BAH yang serasi dengan syariat Islam dan dapat disimpulkan bahawa bangsa memainkan peranan penting dalam penyebaran agama Islam. Oleh sebab itu, beliau menekankan “serangkai dalam binaan watan” merupakan ciri penting dalam proses pembinaan sebuah negara yang berdaulat.

MELAYU RAYA

Setelah pembentukan jiwa merdeka yang bertauhidkan Allah Yang Maha Esa melalui konsep nasionalisme Melayu dan *nationality*, matlamat perjuangan yang terkandung dalam pemikiran politik BAH ialah cita-cita untuk menubuhkan *Melayu Raya* sebagai sebuah negara Melayu yang cukup luas konsep dan pengertiannya.

Konsep dan pengertian *Melayu Raya* telah diusulkannya dalam Parlimen pada 1 Mei 1962 tetapi ditolak. Dalam ucapannya di Dewan Rakyat menyebut sebagaimana berikut:

“Bahawa dewan ini mengambil ketetapan oleh kerana Melayu Raya itu pada dasarnya ialah gugusan pulau-pulau Melayu, hendaklah dimasukkan di dalam rancangan Melayu raya itu, daerah-daerah Indonesia dan Filipina hendaklah Perdana Menteri membuat rundingan awal dengan pihak negara-negara Indonesia dan Filipina bagi mewujudkan kesatuan Melayu raya itu.”

Salah satu konsep Melayu Raya ini adalah untuk menjadikan bangsa Melayu mempunyai satu kawasan dan satu bangsa yang dipandang berdiri sama tinggi dan duduk sama rendah dengan bangsa-bangsa lain yang besar pada hari ini (W. Mohd Azam 1997: 102-103). Ia merupakan rentetan daripada perasaan cintakan tanah air dan bangsa (*nationality*) bagi memelihara watan agar tidak diperkotak-katikkan oleh penjajah.

Kewujudan Melayu Raya bolehlah ditafsirkan sebagai usaha menjadikan bangsa Melayu itu kuat dan bersatu di dalam sebuah negara Melayu yang besar jumlah penduduknya dan luas kawasan negaranya kerana penduduk Indonesia dan Filipina adalah sebahagian daripada rumpun Melayu dalam sebuah negara yang besar akan menyatu-padukan ummah Melayu yang telah berpecah akibat penjajahan.

Malahan ia dilihat sebagai satu lagi usaha BAH untuk merealisasikan konsep *nationality* iaitu kekuatan bangsa akan mengukuhkan lagi perkembangan agama Islam kerana majoriti Melayu adalah beragama Islam tetapi malangnya, konsep Melayu Raya tidak menjadi kenyataan walaupun strateginya sebelum ini melalui KRIS pada tahun 1945 juga menemui kegagalan.

GERAKAN KIRI SEBAGAI WADAH MEREALISASIKAN PEMIKIRAN POLITIK

Wataknya yang lemah-lembut, warak, seorang yang pernah menerima pendidikan Islam dan Arab tetapi kenapakah BAH memilih wasilah perjuangan melalui gerakan kiri? Dan ini menimbulkan salah anggap dan keraguan dalam kalangan setengah pengkaji sejarah politik Malaysia kerana ia bertentangan dengan sikap Islamik yang ada pada dirinya.

Dalam membincangkan keraguan tersebut, penulis ingin menjelaskan pengertian kiri menjadi *keyword* yang mendominasi persoalan tersebut. Menurut Ahmad Nidzamuddin Sulaiman (1983: 28), pengertian kiri digunakan merujuk kepada puak-puak atau kumpulan-kumpulan yang berlainan aliran dalam satu-satu pertubuhan meskipun puak-puak ini semuanya mempunyai matlamat yang satu dan menghayati ideologi yang sama.

Walaupun gerakan kiri pada umumnya disifatkan oleh Kamrudin Jaffar (1980: 23) lazimnya dipengaruhi sosialisme tetapi kenapakah BAH yang mencintai Islam itu menyertai beberapa organisasi

politik kiri seperti KMM, PKMM atau PRM? Sosialisme ditanggapi bertentangan dengan Islam. Tidakkah ini bercanggah dengan nasionalisme Melayu yang diperjuangkannya?

Persoalan ini menurut Kamarudin memerlukan tafsiran baru bagi memahami politik Melayu waktu itu. Pengkaji sejarah politik Melayu, John Funston (1976) menyebut tentang wujudnya percantuman di antara golongan sayap kiri dan golongan reformis Islam selepas Perang Dunia II dalam gerakan kiri dapat menguatkan hujah kenapa BAH menyertai organisasi politik kiri. Malahan Nabir Haji Abdullah (1976: 77) mengatakan percantuman tersebut sudah bermula sebelum Perang Dunia II lagi, misalnya tentang penglibatan politik guru-guru dan pelajar-pelajar Maahad II-Ihya AsSyarif Gunung Semanggol pada akhir tahun 1930-an dengan KMM.

Tegasnya, sayap Islam dan sayap kiri wujud dalam KMM atau PKMM. Mereka ini berjuang hanya untuk kemerdekaan tanah air tanpa mempersoalkan ideologi atau fahaman masing-masing. Pengertian kiri seperti yang dijelaskan Ahmad Nidzammuddin hanya berbeza pendekatan untuk mencapai matlamat tetapi tidak pula sampai tahap melibatkan ideologi yang diutarakan oleh Karl Marx atau komunisme (1983:24) memungkinkan fenomena tersebut terjadi. Malah, BAH sendiri dalam bukunya, *Perjuangan Kita* (1946) menjelaskan bahawa takrif kiri yang difahami pada masa itu (sebelum Perang Dunia II) adalah seperti berikut:

“...di antara pemuda-pemuda yang mendalami soal nasib bangsa dan watannya pada masa itu telah timbul mempersoalkan apakah nasib bangsa dan nusa Melayu dengan jalan *non cooperation* atau *cooperation* kiri atau kanan. Pihak kanan membanyakkan omong-omong atau cakap-cakap sahaja tetapi pihak kiri dapat memandang jauh dan halus..”

Lantaran itu BAH telah cenderung ke organisasi politik kiri bagi memperjuangkan pemikiran politiknya berbanding gerakan kanan. Ramlah Adam (1999:248) pula menyebut bahawa BAH tidak pernah menubuhkan sebarang parti politik melainkan beliau dijemput masuk sebagai pemimpin misalnya KMM, PKMM dan PAS. Dapatlah dirumuskan bahawa BAH mengembangkan pemikiran politiknya melalui gerakan kiri atas faktor utama iaitu:

1. Organisasi politik kiri mempunyai sayap Islam
2. Gerakan kanan tidak memiliki semangat nasionalisme Melayu
3. Atas pelawaan dan undangan untuk memimpin

Menyentuh tentang perjuangan beliau menegakkan Islam melalui organisasi kiri terutama dalam KMM, PKMM yang dipimpinya, Ramlah Adam (1996: 246) menyimpulkan sebagai tidak berjaya kerana wujud penentangan *real politic* ketika itu. Misalnya, PKMM sendiri berkerjasama dengan PKM telah mencacatkan imej BAH sebagai tokoh Islam dan dipandang serong oleh orang Melayu. Apatah lagi beberapa pemimpin tertinggi PKMM mempunyai hubungan rapat dengan PKI, contohnya Mokhtaruddin Lasso, seorang pemimpin PKI. Begitu juga pembabitan BAH dalam PUTERA-AMCJA tidak diterima oleh golongan sederhana Melayu (Ramlah 1996: 244).

Malahan ada dalam kalangan para pemimpin PKMM sendiri cuba mengurangkan peranan BAH dengan melantik beliau sebagai penasihat (Ahmad Boestamam 1972b: 146). Sayap kiri yang diwakili Ishak Haji Muhammad dan Ahmad Boestamam (Funston 1976: 119 & 87) menyebabkan beliau “ditolak” secara lembut daripada jawatan Yang Di Pertua kepada penasihat. Keadaan ini tentulah menyukarkan BAH untuk mengembangkan pemikiran politiknya dalam organisasi tersebut.

Namun demikian, pembabitan beliau dalam HM, Gerakan Natrah di Singapura dan PAS menyerlah sebagai pejuang Islam. Pemikiran politik yang bertunjangkan Islam seperti FKM atau nasionalisme Melayu berjaya diterapkan menerusi organisasi tersebut. Peranan beliau mencetuskan penubuhan PERPEMAS, LEPIR dan MATA menerusi HM, walaupun bukan sebagai pendukung utama, tetapi dengan menyalurkan idea pemikiran Islam, memperlihatkan pembabitan yang tegas dalam usaha menegakkan Islam di Tanah Melayu (Ramlah 1996:247, Nabir 1976:110).

Kepimpinan BAH dalam PAS antara tahun 1956 hingga 1969 memperlihatkan kejayaannya melaksanakan idea-idea Islam sebagai panduan pergerakan partinya (Ramlah 1996: 247). Keberkesannya sebagai pemimpin PAS dengan aliran politik Melayu-Islam telah menyemarak lagi obor perjuangan pergerakan Islam di Tanah Melayu ketika itu (Badrul Munir 196: 6) tetapi Ramlah berpendapat BAH kurang cocok dengan PAS kerana dikatakan beliau menyeret parti itu ke kancah konfrontasi Malaysia-

Indonesia. BAH didakwa agak condong kepada Indonesia dan PAS di bawah kepimpinannya lebih merupakan penerusan kepada kegiatan PKMM daripada usaha menegakkan Islam.

Namun begitu pandangan Ramlah ternyata meleset kerana PAS diakui dan dianggap sebagai “pembangkok Melayu” terkuat dan berpengaruh di negeri-negeri pantai Timur Semenanjung di bawah kepimpinan BAH. Ini terbukti pada pilihan raya 1959 PAS memenangi 13 kerusi Parlimen dan berjaya membentuk kerajaan negeri di Kelantan dan Terengganu (Abdul Latiff Bakar 1998: 41) sedangkan PAS sebelum dipimpin oleh beliau, parti itu cuma memperoleh satu kerusi parlimen pada pilihanraya 1955.

Pada umumnya, pemikiran BAH hanya dapat dikembangkan melalui badan atau organisasi politik yang berteraskan Islam seperti HM dan PAS (Ahmad Nazri 1988/89: 74) sebaliknya badan-badan berbentuk radikal seperti KMM, PKMM dan lain-lain kurang berjaya. Keadaan ini berasaskan kepada sikap dan penerimaan pemimpin tertinggi di dalam organisasi tersebut. Misalnya dalam PKMM sendiri terdapat sayap kiri yang berfahaman sosialis (Insun Sony 1999: 494) berbanding dengan HM dan PAS yang Islamik.

KONTRADIKASI ANTARA TINDAKAN DAN PEMIKIRAN POLITIK

Perjuangan BAH dalam menegakkan Islam dilihat oleh sesetengah pengkaji sejarah politik Melayu bercanggah dengan falsafah pemikirannya. Contohnya, Ramlah Adam (1996:246) mempersoalkan tindakan beliau semasa memimpin PKMM yang bersetuju dengan kerakyatan *jus soli* melalui MU yang didakwa mendatangkan kesan politik yang buruk kepada orang Melayu sekaligus Ramlah melihat tindakan beliau tidak lagi bercorak Melayu-Islam.

Sokongan terbuka PKMM kepada penubuhan MU dan penghantaran wakil-wakil mereka bertemu dengan Gabenor MU, menurut Ramlah bertentangan dengan kehendak masyarakat Melayu umum (1996: 46) tetapi BAH dan PKMM berpendapat MU adalah berasaskan konsep Melayu Raya iaitu untuk membentuk sebuah negara Melayu yang berteraskan Melayu yang bersatu, bukan terpecah di dalam negeri-negeri kecil. Negara Melayu yang diharapkan ialah sebuah negara yang berwajah Melayu, menurutnya:

“Tuntutan Parti Kebangsaan Melayu Malaya dahulu, mahu menerima Malayan Union, tetapi Malayan Union menurut corak dan bentuk Melayu, iaitu mengikut semangat permulaan *treaty* di antara raja-raja Melayu dengan British, menurut erti Melayu terjemahan Malayan itu adalah tuntutan menurut hasrat sejati bangsa Melayu bukan Malayan Union buatan England”

(Kamarudin 1980:108)

BAH berpendapat bahawa penerimaan kerakyatan *jus soli* akan membentuk satu bangsa Melayu dan orang bukan Melayu sebagai bangsa Melayu dari segi kebangsaannya (bukan keturunan). Ini bermakna BAH cuba meluaskan konsep FKM iaitu dengan memasukkan unsur-unsur kesetiaan yang tidak berbelah bahagi kepada negara ini dan mengamalkan budaya tempatan.

Namun begitu, MU yang hendak ditubuhkan oleh British ialah untuk membina sebuah negara kesatuan yang berasaskan Malayan. Negara kesatuan itu merupakan sebuah bangsa baru yang tidak bersandarkan sejarah silam dan tidak menunjukkan keagungan bangsa dan kerajaan Melayu, tentunya bertentangan dengan FKM yang dianjurkan oleh beliau.

Kontradikasi ini timbul kerana pihak British tidak mengikut semangat *treaty* MU seperti perjanjian awal di antara Raja-raja Melayu dengan Inggeris, justeru BAH menyedari perjanjian awal itu dimungkirkan maka beliau dan PKMM bertindak menentang MU dengan menyertai Kongres Melayu 1946 di Kelab Sultan Sulaiman, Kuala Lumpur pada 1-4 Mac 1946 yang mendorong penubuhan UMNO. Menurut BAH:

“Kita bersatu dengan PKMBR (Persatuan Kebangsaan Melayu Bersatu-UMNO) kerana ingin melaksanakan sebenar-benar hasrat bangsa Melayu. Bersama-sama dengannya kita menumbangkan Malayan Union”

(Kamarudin 1980: 132-133)

Jelaslah BAH tidak berganjak dengan pemikiran politik Melayu-Islam sebagaimana yang diungkapkannya dalam FKM. Beliau tetap dengan dasar perjuangannya dan apabila MU berjaya ditumbangkan, BAH bertegas dengan menyatakan bahawa:

“Bersama-sama dengannya (UMNO) kita menumbangkan Malayan Union tetapi kita juga terpaksa berpisah kembali kerana perbezaan anggaran dasar perjuangan, kita akan menjadi alat penjajah maka kita terpaksa keluar. Sesudah meninggalkan lambang Merah-Putih jadi panji-panji UMNO dengan keyakinan bahawa rakyat didalamnya satu masa kelak akan sedar”

(Kamarudin 1980: 133)

Bagi BAH, UMNO telah bersekongkol dengan British untuk mendapatkan kemerdekaan secara percumadan sekaligus mengecilkan negara Melayu itu sendiri. British menurutnya telah memecah-belahkan negeri-negeri Melayu sedangkan beliau mahu menyatukan bangsa Melayu dalam sebuah negara yang besar mengikut acuan Melayu Raya. Di dalam bukunya FKM (1954a:27) beliau menyebut:

“Kerajaan yang besar yang memperkenalkan Melayu hingga ke hari ini..ialah dimulakan daripada kerajaan Empayar Sri Vijaya dan akhir ialah Kerajaan Melaka. Sejarah kedua-dua kerajaan inilah yang menjadi asas bentuk contoh Nasional Raya atau Kebangsaan Melayu Raya bangsa kita.”

Menurut BAH bentuk kebangsaan Srivijaya dan Majapahit kemudiannya menjadi bentuk kebangsaan Indonesia manakala kebangsaan Melaka seterusnya menjadi bentuk kebangsaan Melayu. Tambah beliau lagi, kebangsaan Melayu itu tidak sempit kerana kebangsaan ini bukan berasaskan kepada keturunan sebagai syarat perjuangan atau keanggotaan (Burhanuddin 1954a: 27). Penakrifan yang diberikan oleh BAH amat longgar tetapi sesuai dengan masyarakat majmuk seperti yang terdapat di negara ini.

Oleh yang demikian, takrif kebangsaan Melayu dalam pengertian BAH, memberi peluang yang penuh kepada orang Cina dan India untuk menanggalkan kebangsaan masing-masing dan menerima kebangsaan Melayu (Kamarudin 1980:13). Maka tidak hairanlah BAH menerima PUTERA-AMCJA sebagai sekutu politik bagi menjayakan pemikiran politiknya sebagaimana yang ditegaskan melalui Pidato PRM pada 24.12.1955 seperti berikut:

“Kebangsaan Melayu ini telah lama tetapi tegas dalam bentuk riwayat sejarah kebangkitan kita, ialah dimulakan dari perjuangan KMM. Kemudian PKMM, akhirnya pergabungan PUTERA-AMCJA dengan merangka Perlembagaan Rakyat di atas Sepuluh Dasar PUTERA”

Jelaslah kebangsaan Melayu itu tidak hanya tertumpu kepada bangsa Melayu sahaja tetapi meliputi seluruh manusia yang tinggal di bumi Melayu. Justeru itu, mengatakan penglibatan BAH dalam PUTERA-AMCJA sebagai mengkhianati bangsa Melayu adalah merupakan pandangan yang sempit dan tidak menyelongkar akan pemikiran politik BAH sedalam-dalamnya.

PENERIMAAN MASYARAKAT KOTEMPORARI

Sememangnya kalau ditinjau secara kasar tampak beberapa agenda politik BAH telah menyimpang jauh dari gagasan yang diperjuangkannya tetapi apabila disorot, dinilai segala apa yang tersirat dan tersurat, nyata sekali perjuangan politik beliau tidak lari daripada apa yang telah dijanjkannya. Namun masyarakat ketika itu terutamanya orang Melayu tidak dapat menghayati pemikiran politik BAH maka beliau tidak mendapat sokongan menyeluruh dalam merealisasikan idealisme tersebut.

Dari satu segi, masyarakat ketika itu masih lagi mengagumi Barat yang menghalang pembaharuan pemikiran yang dibawa oleh BAH. Cendekiawan Melayu yang berpendidikan Inggeris tidak tertarik dengan pemikiran politik Islamik. Jiwa mereka masih dibuai-buai oleh ketamadunan Barat. Nasionalisme Melayu yang berasaskan pemulihan dinamakan tauhid itu tidak dapat diterima oleh golongan tersebut sedangkan mereka mampu dijadikan pemangkin mempengaruhi rakyat atas dasar status dan kuasa.

Prinsip ketuhanan Yang Maha Esa yang terakam dalam anggaran dasar PKMM yang dipimpin BAH bukan sekadar suatu hiasan, tetapi suatu komitmen yang serius telah didakwa oleh golongan kanan sebagai bersekongkol dengan ideologi komunis. Provokasi ini telah menyebabkan golongan masyarakat marhaen (massa) yangtentunya kurang arif dengan strategi survival politik, menerima bulat-bulat provokasi tersebut

dan sekaligus mereka memandang serong terhadap BAH dan PKMM. Sebagai contoh, penubuhan HM di Gunung Semanggol, Perak yang dicetuskan oleh beliau telah menerima tempelakan dari tokoh Melayu sendiri iaitu Dato' Onn Jaafar dengan membuat ucapan seperti berikut:

“Saya tidak melarang tetapi saya tidak sudi membenarkan...bahaya dari gunung itu masih ada lagi dan ditambah pula satu merbahaya lagi tumbuh menjalar akarnya supaya orang Melayu terhapus dan terjatuh kerana sebenar-benarnya parti Islam itu merah...”

(*Utusan Melayu* 26.4.1948)

Petikan ucapan Yang Di Pertua UMNO itu jelas memberi amaran kepada orang Melayu ketika itu supaya tidak mendekati HM yang dianggapnya sebagai berbahaya dan tahap bahayanya disamakan dengan komunis (bahaya dari gunung). Pandangan sedemikian rupa telah menakutkan masyarakat khususnya orang Melayu apatah lagi bangsa-bangsa lain untuk menyertai gerakan politik yang dianjurkan oleh BAH. Hal ini menyebabkan idealisme BAH tidak dapat diterima secara holistik di Tanah Melayu ketika itu. Kesannya idealisme beliau hanya terakam dalam lipatan sejarah bangsa.

Menyelongkar pemikiran dan sejarah perjuangan politik BAH dari aspek kepentingan Islam, telah mendedahkan kita bahawa sebenarnya bangsa Melayu mempunyai seorang tokoh politik dan pemikir Islam yang berwibawa walaupun tidak sehebat al-Farabi, al-Ghazali atau al-Maududi tetapi cukup untuk diangkat atau dinobatkan sebagai tokoh falsafah politik Melayu yang ulung. Malahan kelebihan yang ada pada diri beliau bukan hanya mampu melontarkan idea baik melalui penulisan, pidato tetapi idealisme itu telah dipraktikkan dengan mempamerkan keiltizaman yang tinggi selama lebih tiga dekad dalam sejarah politik negara.

Walaupun idealisme yang diperjuangkan tidak menjadi kenyataan, malah menerima tentangan pula daripada bangsanya sendiri, tetapi ini tidak bermakna idealisme itu perlu dibuang, sebaliknya ia perlu ditimba, dinilai dan diperhalusi demi untuk meningkatkan peradaban bangsa bagi generasi baru. Idea yang dikemukakan oleh BAH begitu relevan pada bila-bila masa kerana ia berdasarkan al-Quran dan Sunnah Rasul Allah SAW sekaligus merupakan sebahagian daripada proses pembaharuan minda Melayu.

Sepanjang penglibatannya dalam gerakan nasionalisme dan perjuangan kemerdekaan negara, BAH menampilkan kepimpinan yang mengotakan konsep Plato-raja-filsuf (*philosopher king*) atau konsep al-Farabi-raja-nabi yang sekaligus membezakan perwatakan politik antara pemimpin-pemimpin politik seangkatan dengannya.

Perbezaan ini dilihat dari segi politik dan agama yang terpisah sama sekali yang disebut sebagai sekularisme tetapi BAH sedaya upaya membentuk kesepaduan di antara agama dan politik sebagaimana yang ditunjukkan oleh Nabi Muhammad SAW dan khalifah-khalifah demokratik selepas kewafatan nabi.

Beliau adalah satu-satunya pemimpin politik Islam moden di tanah air yang cuba menghidupkan semula tradisi kepimpinan Islam di samping memperkenalkan konsep perpaduan politik bangsa menerusi FKMnya. Penyerapan aspirasi Islam dalam perjuangan Melayu lebih jelas kelihatan apabila beliau mengungkapkan nasionalisme Melayu yang mengintegrasikan perjuangan Melayu dengan Islam.

Namun begitu, konsep kebangsaan Melayu atau nasionalisme Melayu itu menjadi isu kontroversi kerana dianggap oleh setengah pihak sebagai faham *asabiyyah jahiliyah* atau sikap fanatik kesukuan seperti yang diamalkan oleh masyarakat Arab pra-Islam, tetapi faham kebangsaan Melayu yang dianjurkan oleh Dr Burhanuddin merupakan kebangsaan yang luas yang berdasarkan kewatanan, rasa kemanusiaan dan persaudaraan sejagat. Oleh itu faham kebangsaan seperti itu mampu berperanan sebagai alat untuk menegakkan kedaulatan Islam di samping sebagai ideologi pemersatu rakyat dalam perjuangan merebut kemerdekaan.

Justeru itu, BAH tanpa menghiraukan jeriji besi, tomahan dan tuduhan pihak lawan, tetap setia dan yakin dengan idealismenya-memperjuangkan kebangsaan Melayu yang berteraskan Islam. Baginya kekuatan Melayu akan membawa kepada kekuatan Islam, dengan berpegang kepada firman Allah, “Sesungguhnya Allah tidak merubah nasib sesuatu kaum sehingga kaum itu merubah apa yang ada pada dirinya,” (Al-Ra’d:11), BAH sedaya upaya melaksanakan idealisme tersebut melalui gerakan nasionalisme Melayu.

Beliau memastikan bahawa perjuangan Melayu mesti mematuhi sunnahtullah, undang-undang Ilahi yang menetapkan perubahan nasib sesuatu bangsa dan harus bermula daripada usaha bangsa itu sendiri untuk merubah mentaliti. Kerana itulah dalam agenda perjuangan kebangsaan Melayu, BAH

mengutamakan usaha pembinaan jiwa merdeka dengan menerapkan konsep *Hubb al-Watan Min al-'Iman* atau *nationality* ke dalam jiwa bangsanya. Tidak dapat dinafikan bahawa kemerdekaan yang dicapai pada tahun 1957 oleh Tanah Melayu itu, sedikit sebanyak adalah semaian benih daripada konsep perjuangan kebangsaan Melayunya.

Secara umumnya kerangka pemikiran politik BAH yang utama mengandungi konsep-konsep *nasionalisme Melayu (Kebangsaan Melayu)*, *Hubb al-Watan Min al-'Iman (Nationality)* dan *Melayu Raya* sebagai matlamat akhir idealismenya. Kerangka pemikiran ini telah dibuktikan tidak bercanggah dengan Islam kerana bersumberkan al-Quran dan sunnah Rasul Allah SAW yang berteraskan tauhid serta tidak lari daripada landasan *Hasanah Fi al-Dunya wa Hasanah fi al-'Aakhirah* yang bertujuan mencapai *al-falah* iaitu kesejahteraan, keberuntungan dan kemenangan di dunia dan di akhirat. Konsep ini kelihatan ada persamaan dengan teori kenegaraan al-Farabi iaitu untuk mencapai tahap *al-sa'adah* di muka bumi dan akhirat dengan keredaan Allah SWT.

Dalam menyebarkan dan melebarkan idealisme ini BAH memilih *platform* politik kiri yang ditanggapi masyarakat sebagai berbau sosialis dan komunis seperti KMM, KRIS, PKMM dan PUTERA-AMCJA serta parti Islam yang bersifat radikal, HM dan PAS di samping organisasi bukan politik seperti PERPEMAS, LEPPIR dan MATA. Pemilihan *platform* tersebut mendedahkan BAH dengan pelbagai tohmahan dan provokasi oleh lawan dan musuh politik dan dilihat oleh sesetengah pengkaji sejarah politik Malaysia sebagai tokoh politik yang tiada berprinsip. Tuduhan tersebut bersandarkan pemikiran dan sikap beliau yang tegar dengan Islam.

Walau bagaimanapun, melebelkan beliau demikian merupakan usaha-usaha prejudis dan *bias* pihak-pihak tertentu kerana kajian ini mendapati bahawa beliau menyertai badan-badan tersebut berdasarkan tiga faktor utama iaitu:

- i) organisasi politik kiri mempunyai sayap Islam
- ii) gerakan kanan tidak memiliki semangat nasionalisme Melayu
- iii) atas pelawaan atau undangan untuk memimpin

Malahan dengan menyertai badan-badan tersebut, BAH dilihat berupaya menyampaikan atau menerapkan mesej perjuangan (pemikiran politik) kerana sebilangan anggota mereka menerima idealisme yang dianjurkan.

Sebagai seorang pejuang yang mempunyai idealisme politik yang tersendiri dan bercita-cita untuk mencapai kemerdekaan bangsa Melayu yang berdaulat, mencipta masyarakat berdasarkan kesyukuran Islam dalam sebuah negara yang berkonsepkan *Melayu Raya*, tentulah BAH memilih jalan terbaik itu daripada bersekongkol dengan penjajah British sebagaimana yang dilakukan oleh nasionalisme aliran kanan atau golongan sederhana Melayu.

Sebenarnya BAH adalah nasionalis Melayu tulen kerana beliau lebih mementingkan bangsanya daripada dirinya sendiri dan sanggup menerima risiko seperti di"ISA"kan daripada berkompromi dengan penjajah Inggeris. Kajian ini mendapati bahawa kontradikasi yang wujud (setengah pihak melihat bercanggah dengan idealisme) ekoran persetujuan tentatif BAH dan PKMM terhadap penubuhan MU yang memberikan kerakyatan *jus soli* kepada kaum pendatang.

Memang benar pada peringkat awal persefahaman dengan Inggeris adalah untuk memerdekakan Tanah Melayu secara *a unified democracy* dan sultan adalah monarki berperlembangan manakala semua kaum dikenali sebagai bangsa Malayan (serasi konsep Melayu Raya) tetapi apabila beliau menyedari British telah mungkir janji dan akan menubuhkan MU yang menjadikan Tanah Melayu sebagai negara kesatuan, BAH bangkit menghapuskannya bersama-sama UMNO.

Akibat kerelaan BAH mengenai *jus soli* ini, telah dijadikan modal tohmahan dan menimbulkan persepsi bahawa antara tindakan dan idealisme beliau bercanggah sama sekali dan tindakan beliau didakwa mendatangkan kesan politik yang buruk kepada orang Melayu. Namun hakikat sebenarnya adalah berlainan. Suasana politik, kuasa serta perasaan iri hati musuh politik (dalam kalangan orang Melayu) telah memanipulasikan isu tersebut sehingga menjejaskan imej serta kebaikan idealisme BAH dan digambarkan seolah-olah beliau sebagai anti-Melayu.

Lantaran itu idealisme beliau tidak dapat diterima oleh masyarakat secara holistik kerana kajian ini mendapati wujudnya dua faktor utama iaitu:

- (1) tahap pemikiran masyarakat khususnya golongan marhaen agak rendah, tidak mampu memikirkan manfaat, kebaikan dan keburukan idealisme itu.

- (2) Golongan elit/nasionalisme Melayu kanan yang mempunyai pengaruh dalam kalangan massa tidak tertarik terhadap idealisme tersebut malah sebaliknya menyusun strategi melemahkan gerakan nasionalisme BAH melalui pelbagai cara sama ada berbentuk provokatif (contoh: isu *jus soli*), tekanan politik (contoh: ISA) dan amaran nyata (contoh: ucapan Dato' Onn-*Bahaya Dari Gunung*).

Walau bagaimanapun, analisis mendapati bahawa BAH berjaya menyerapkan pemikiran politik Melayu-Islamnya dalam kalangan organisasi Islamik – parti politik (HM dan PAS) dan badan-badan NGO seperti PERPEMAS, LEPIR dan MATA sekaligus telah mengangkat status beliau sebagai pejuang Islam di Tanah Melayu.

Kajian ini juga mendapati bahawa idealisme BAH berkesan dan diterima dengan baik dalam kalangan organisasi Islamik tersebut berbanding KMM, PKMM atau PUTERA. Berdasarkan analisis, mereka yang menganggotai organisasi Islamik berlatarkan-belakangkan agama yang dapat memahami serta menghayati idealisme beliau. Ini amat berbeza dengan ahli-ahli organisasi bukan Islamik yang kebanyakannya bersifat radikal dan bertentangan dengan idealisme itu sendiri (tidak menggalakkan kekerasan, permusuhan dan sebagainya) dalam proses mengejar matlamat organisasi.

Secara keseluruhannya, kajian ini mendapati BAH merupakan seorang tokoh politik pertama di negara ini yang terlibat secara konsisten sepanjang tiga dekad dalam perjuangan politik tanah air. Beliau juga mencatat sejarah apabila menganggotai sebuah gerakan kebangsaan pertama di Malaysia (KMM) dan mengakhiri hayatnya dalam wadah politik semasa iaitu PAS di samping pernah memimpin pelbagai organisasi politik.

Beliau juga adalah satu-satunya tokoh politik Melayu-Islam yang mampu mengungkapkan idealisme dan mempratikkannya. Pemikiran politik yang diperkenalkan oleh BAH bersifat universal dan tidak bercanggah dengan Islam kerana bersumberkan al-Quran dan Hadis dan sesuai untuk negara yang ingin mendaftarkan Islam sebagai *ad-din* bagi mencapai taraf “*sebuah negara makmur yang di redhai oleh Allah SWT*”.

Apa yang lebih menarik lagi, beliau memiliki bakat yang rencam. Selain mampu menterjemahkan pemikirannya ke dalam tulisan, tetapi juga beliau berkebolehan menyampaikannya menerusi pidato atau pengucapan awam. Sebagai seorang pemidato yang baik, beliau mampu berhujah di Dewan Rakyat lebih daripada dua jam, umpamanya mengenai usul penubuhan Malaysia dan Melayu Raya.

Di arena penulisan, BAH banyak menghasilkan buku atau koleksi ucapan yang kebanyakan bertemakan pemikiran politik beliau. Seharusnya ada pihak yang sanggup menerbitkan semula dalam bentuk terkini supaya idealisme beliau terpelihara, malah boleh digunakan sebagai rujukan generasi akan datang.

KESIMPULAN

BAH telah menyumbangkan fikiran dan keringat untuk bangsanya yang tercinta, tetapi agak malang bahawa bangsanya tidak mengiktiraf beliau sebagai seorang yang berketrampilan baik sebagai pejuang kemerdekaan, tokoh politik, kedokteran (pelopor perubatan homeopati di negara ini), pengarang, pemidato malah selaku pemikir untuk pembaharuan minda Melayu. Sesungguhnya, bangsa yang berjiwa besar sahajalah yang sanggup mem’besar’kan pahlawannya.

RUJUKAN

Buku

- Al-Quran (terjemahan)
Al-Maududi. (1984). *Al-Islam wa al-Madaniyyah al-Hadith*. Terj. Marzuki Mahmud. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Abdullah Ayub. (1961). *Cara pemerintahan Tanah Melayu*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Abdul Rahman Hj. Abdullah. (1994). *Gerakan anti penjajah di Malaysia 1511-1950: Pengaruh agama dan tarikat*. Kuala Lumpur: Penerbitan Kintan Sdn. Bhd.
- Abdul Majid Salleh. (1991). *Untukmu anak merdeka*. Ipoh: Haji. Abd. Majid Salleh.
- Abdul Latif Abu Bakar. (1998). *Peranan media dalam pilihan raya persekutuan*. Shah Alam: Penerbit Fajar Bakti Sdn. Bhd.
- Ahmad Boestamam. (1972a). *Putera setia Melayu raya*. Kuala Lumpur: Pustaka Kejora.
- Ahmad Boestamam. (1972b). *Merintis jalan ke puncak*. Kuala Lumpur: Pustaka Kejora.
- Aishah Ghani. (1992). *Memoir seorang pejuang*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Alias Mohamed. (1982). *Wasiat nasionalisme Melayu*. Kuala Lumpur: Utusan Melayu.
- Funston, N.J. (1980). *Malay politic in Malaysia*. Kuala Lumpur: Heinemen Educational Books Ltd.
- Hans Kohn. (1969). *The idea of nationalism*. Ontario, Canada: The Macmillan Company.
- Ibnu Khaldun. (1966). *Al-muqaddimah Ibn Khaldun, 7 jilid*. Beirut: Maktabah al-Madrasah wa Dar al-Kitab al-Lubnani).
- Ibnu Khaldun. (1983). *Muqadimah Ibnu Khaldun: Suatu pendahuluan*. Terj. Ismail Yakub. Singapura: Pustaka Nasional.
- Insun Sony Mustapha (pngr.). (1999). *Memoir Mustapha Hussain: Kebangkitan nasionalisme Melayu sebelum UMNO*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Means, G.P. (1970). *Malaysian politics*. London: University of London Press.
- Means, G.P. (1976). *Malayan politics*. Cetak ulang. London: University of London Press.
- Mohd. Yunus Hamidi. (1961). *Sejarah pergerakan politik Melayu Semenanjung*. Kuala Lumpur: Pustaka Antara.
- Mustafa Haji Daud. (1989). *Pemikiran politik dan ekonomi al-Maududi*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Nabir Hj. Abdullah. (1976). *Maahad ilihya assyariff Gunung Semanggol 1934-1959*. Bangi, Selangor: Jabatan Sejarah, Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Kamarudin Jaffar. (1980). *Dr Burhanuddin Al-Helmy: Politik Melayu dan Islam*. Kuala Lumpur: Yayasan Anda Sdn. Bhd.
- Ramlah Adam. (1996). *Burhanuddin Al-Helmy: Suatu kemelut politik*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Ramlah Adam. (1994). *Ahmad Boestamam Satu biografi politik*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Ramlah Adam. (1998). *Kemelut Politik Semenanjung Tanah Melayu*. Kuala Lumpur: Penerbit University Malaya.
- Ratnam, K.J. & Milne, R.S. (1967). *The Malayan parlimentaray election of 1964*. Singapura: Universiti of Malaya Press.
- Salihah Haji Hassan. (1997). *Dr Burhanuddin Al Helmi (1911-1969)*. Dlm. Abdullah Zakaria Ghazali dan Adnan Hj. Nawang (pngr.). *Biografi tokoh pilihan Malaysia: 19-49*. Kuala Lumpur: Penerbit Universiti Malaya.
- W. Mohd Azam Mohd Amin. (1997). *Antara asabiyyah dan nasionalisme menurut pandangan Dr Burhanuddin Al Helmy*. Kuala Lumpur: Jabatan Pengajian Media, Universiti Malaya.
- Zabidin Hj. Ismail. (2010). *Pemikiran politik dalam novel-novel Ahmad Boestamam*. Kuala Lumpur: Penerbit Universiti Malaya.
- Zabidin Hj. Ismail. (2013). *30 Tokoh tersohor Perak Darul Ridzuan*. Kuala Lumpur: Rasyaqierra Publications & Distributors.

Jurnal, Monograf, Kajian Ilmiah, Kertas Kerja, Laporan, Majalah Dan Akhbar

- Abu Bakar Hamzah. (1985). Islam dan faham kebangsaan. Kertas Kerja *Seminar Kebangsaan, Arus Politik Kebangsaan*. Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi.
- Abdullah Hussein. (1969). Dr Burhanuddin—Pelopor kebangkitan semangat kebangsaan. *Dewan Masyarakat*, November: 26.
- Ahmad Nazri Zainal. (1988). Perjuangan politik Melayu kiri di Malaysia (Semenanjung). Latihan Ilmiah. Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Ahmad Nidzammuddin Sulaiman. (1983). Kedudukan aliran kiri di dalam politik perkauman: Kajian Terhadap Parti Buruh Malaya Dan Parti Rakyat Malaya 1955-1969. Latihan Ilmiah. Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Badrul Munir. (1999). Mengenang kembali Dr Burhanuddin Al Helmi. *Harakah* 5 Nov: 6.

- Dali Muin. (1985). Malam kenangan Prof. Dr Burhanuddin Hilmi. *Wangi* 7:63.
- Dewan Rakyat Malaya. (1962). Perbahasan penubuhan Malaysia. *Penyata Rasmi Dewan Rakyat*. Vol. III, No.18. Col.1638.
- Dr Burhanuddin Al Helmi pejuang Melayu tulen. (1992). *Warta Perdana.*, 4 Oktober: 24.
- Funston, N.J. (1976). The Origins of Parti Islam Se Malaysia. *Journal of Southeast Asian Studies*, Vol. VII, (1).
- Ibn Ariffin. (1969). Dr Burhanuddin sebagai ahli Tasawuf. *Berita Harian*, 31 Oktober.
- Kamarudin Jaafar. (1979). Perjuangan dan pemikiran politik Dr Burhanuddin Al Helmy. *Akademika* 15: 29-46.
- Khalid Jaafar. (1980, Mei-Jun). Dr Burhanuddin: Tokoh yang dilupakan? *Panji Masyarakat*, 9-11.
- Noor Iskandar. (1993, Mac 28). Dr Burhanuddin Al Helmi: Pejuang Islam alam Melayu. *Mingguan Tempo*, 20.
- Penulis Khas. (1997, Januari 6). Siapakah Dr Burhanuddin Al Helmy. *Utusan Melayu*, 6.
- Rashidah Ismail. (1969, Disember). Dr Burhanuddin Al Helmi Anak Melayu pertama mempelajari Homeopathy. *Dewan Masyarakat*, 7.
- Saliha Hj. Hassan. (1972). Dr Burhanuddin Al Helmi a political biography. Latihan Ilmiah. Jabatan Sejarah, Universiti Malaya.
- Saliha Hj. Hassan. (1974). Dr Burhanuddin Al Helmi the ideals of a Malay Nationalist. *Malaysian in History*, Vol. XVII, (1), Jun: 1.
- Stockwell, A.J. (t.th.). Malay radicalism. *Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society (JMBRAS)* 8: 130-145.
- Siddiq Fadhil. (1984, Nov). Nasionalisme menurut para pemikir Islam. *Pembina Generasi*, 51.
- Siddiq Fadhil. (1996). Nasionalisme dan assabiyyah dalam politik Melayu. Kertas Kerja Program Bina Ummah Anjuran Yayasan Dakwah Islamiah Malaysia.Holiday Villa Beach Resort, Langkawi, 10-13 Mac.1992. Nasionalisme Melayu berteraskan Islam. *Berita Minggu*, 4 Oktober: 11.
- Tajuddin Saman. (1993, April 25). Burhanuddin Hilmy pejuang gerakan Islam abad 20. *Berita Harian*, hal. 20.
- Zabidin Hj. Ismail. (1996). Dr Burhanuddin Al Helmi putera besar Melayu Raya (1911-1969). *Titian Mesra* (Buletin Rasmi Kerajaan Negeri Perak), 19 November: 20.
- Zabidin Hj. Ismail. (1997). Dato' Haji Hassan Adli tokoh politik dan pejuang Islam yang tegar 1929-(1987). *Titian Mesra* (Buletin Rasmi Kerajaan Negeri Perak), bil.54.t.th.:17.
- Zabidin Hj. Ismail. (1993). Kebangkitan ulama di Perak. *Al Islam*, April: 56-57

Karya dan Teks Ucapan Dr Burhanuddin Al Helmi

- Burhanuddin Al Helmi. (1946). *Perjuangan Kita*. Singapura: Parti Kebangsaan Melayu Malaya.
- Burhanuddin Al Helmi. (1954(a). *Falsafah Kebangsaan Melayu*. Bukit Mertajam: PustakaSemenanjung.
- Burhanuddin Al Helmi. (1954(b). *Ugama dan politik*. Singapura: Buana.
- Burhanuddin Al Helmi. (1955). *Pidato sambutan Dr Burhanuddin Al Helmi kepada Kongres Parti Rakyat pada 24.12.1955*. Singapura: Parti Rakyat.
- Burhanuddin Al Helmi. (1971). *Simposium Tasawuf dan Tariqat*. Cetak ulang. Pulau Pinang: Maktabah.
- Hj. Abdullah. Memperjuangkan dan mengisi kemerdekaan. 1962. (Ucapan). *Nadi Insan*, September: 2-3 Sambutan Kemerdekaan Kali Ketiga. 1960. (Ucapan). *Utusan Melayu*, 31 Ogos.

Saudara Prof. Dr. Burhanuddin Al-Helmy, Yang di-Pertua Agong PAS, bergambar memakai pingat O.U.M.H. (Ordre Universel du Merite Humain) atau World Order of Human Merit; yang diberikan oleh satu badan international yang berpusat di-Geneva.